

Vittnesmål i arkiven

Bevarande och tillgängliggörande av vittnesmål från Förintelseöverlevare

Ebba Stenson

Examensarbete (30 högskolepoäng) i arkivvetenskap för masterexamen inom ABM-
masterprogrammet vid Lunds universitet.

Handledare: Jonas Nordin

År: 2019

Title

Witnesses in the archives – preservation and availability of Holocaust survivor testimonies

Abstract

The aim of this thesis is to examine how archival institutions perceive their role in managing archives that contain witness testimonies from Holocaust survivors. Choices made by the archival institutions in regards of preservation, digitization, ethics and availability to users are analyzed. Three archives are the focus of this research. The Polish Research Institute archive contains witness testimonies from Holocaust survivors collected in Sweden in the years of 1945 and 1946. The archive is a part of the Lund University Library's collections. The other two archives are Gunhild and Einar Tegens personal archives. These archives contain witness testimonies collected in Sweden in 1945, by the organization *Samarbetskommittén för demokratiskt uppbyggnadsarbete*. These archives can be found in Uppsala University Library's collections.

The primary source material for this thesis consists of seven interviews conducted with six informants. Three informants are employed at Lund University Library, one informant is employed at Uppsala University Library, and two informants have been involved in creating exhibitions with materials from one of the archives. The theoretical framework is based on the records continuum theory, which was used to highlight how the archives are affected by choices made in how they are managed. Social memory theory is also used to help explore how these archives can be used in the process of creating and changing social memory by the archivists and users.

The results show that the choice to digitize the Polish Research Institutes archive has had effects on the archives physical form, digital presence and its users. The archive has been made nearly fully available online, allowing users to access it without geographical restraints. Other efforts to make the archive more accessible for a wide range of users has also been made. These endeavors have led to increased interest in the archive, in both its physical and digital form. The archive was made available without anonymizing any of the witnesses, thereby favoring openness over personal integrity. Neither Gunhild Tegens personal archive nor Einar Tegens personal archive have been digitized and are primarily accessed by researchers. The Polish Research Institutes archive had a more diverse group of users even before it was digitized, and that trend has continued after its increased availability.

That the content of these archives are closely related to the Holocaust, which is an integral part of the European social memory, has not led to any special considerations in how the archives are managed. It has however led to an increase in resources to the Polish Research Institute, further opening it up to society and to memory.

Keywords

archival science; archivists; Holocaust; witness testimony; digitizing; ethics; availability; records continuum; social memory;

Arkivvetenskap; arkivarie; Förintelsen; vittnesmål; digitalisering; etik; tillgänglighet; records continuum; socialt minne

1 INLEDNING	4
1.1 PROBLEM, SYFTE OCH FORSKNINGSFRÅGOR	4
1.2 BAKGRUND	5
1.2.1 <i>Polska källinstitutet</i>	6
1.2.2 <i>Gunhild Tegens och Einar Tegens respektive personarkiv</i>	7
1.3 TIDIGARE FORSKNING.....	8
2 METOD	13
2.1 URVAL AV ARKIV.....	13
2.2 URVAL AV INFORMANTER	14
2.3 INTERVJUERNAS UTFORMNING.....	14
2.4 ANALYS AV INSAMLAT MATERIAL	15
2.5 ETISKA ASPEKTER	15
2.5.1 <i>Personliga etiska aspekter</i>	16
3 TEORI	17
3.1 RECORDS CONTINUUM THEORY.....	17
3.1.2 <i>Records continuum model</i>	18
3.2 SOCIALT MINNE.....	19
4 RESULTAT OCH ANALYS	21
4.1 ARKIVENS TILLGÄNGLIGHET.....	21
4.1.1 <i>Förteckningar - i fysisk till digital form</i>	23
4.1.2 <i>Översättning av vittnesmålen</i>	25
4.1.3 <i>Digital tillgänglighet</i>	25
4.2 ARKIVEN I PUBLIK VERKSAMHET	29
4.2.1 <i>Institutionernas intressen</i>	29
4.2.2 <i>Utställarnas intressen</i>	31
4.3 INSTITUTIONERNAS RELATION TILL ARKIVEN	34
4.4 ETISKA ASPEKTER	36
5 DISKUSSION OCH SLUTSATSER.....	41
5.1 FRAMTIDA FORSKNINGSMÖJLIGHETER	44
6 KÄLLFÖRTECKNING	45
6.1 EMPIRISKT MATERIAL.....	45
6.2 REFERENSER	45
BILAGOR	49

1 Inledning

Under de senaste decennierna har Förintelsen som en samling händelser, och som ett kollektivt minne blivit en del av den Europeiska unionens kulturella integration av nya medlemsländer (Karlsson 2008, s.19), Förintelsen europeiserades, och många länder fick anledning att undersöka sin egen roll i folkmordet (Lower 2018; Karlsson 2008, s.19).

Under andra världskriget påbörjades insamlingar av vittnesmål från de som överlevt Förintelsen (Waxman 2008, s. 2ff). Dessa ger en unik inblick i det systematiska folkmord som genomfördes under ledning av den nazityska regimen under andra världskriget. Vittnesmålen har använts bland annat för rättskipning efter kriget, och forskning. De har också formats till en stor, kollektiv berättelse om Förintelsen. Denna existerar utanför tid och rum, och varje land har efter andra världskriget skapat sin egen historia runt dessa händelser (Karlsson 2008, 19f).

Många samlingar med material om, och från, Förintelsen har gjorts tillgängliga för forskning och allmän beskådan under de senaste tre decennierna. Att söka efter material i detta hav av information kan dock i vissa fall liknas vid en fiskeexpedition (Lower 2018). Hur samlingarna görs tillgängliga fysiskt och digitalt, och vilka etiska aspekter som bör tas i beaktande gällande denna typ av material har börjat undersökas arkivvetenskapligt. I denna undersökning har tre arkiv innehållande vittnesmål från Förintelsen undersökts, för att synliggöra hur två svenska arkivinstitutioner hanterar denna typ av arkiv.

1.1 Problem, syfte och forskningsfrågor

Det Polska källinstitutet och Samarbetskommittén för demokratiskt uppbyggnadsarbete är två av ett flertal grupper som samlat in vittnesmål från Förintelsen. När denna undersökning publiceras är det 75 år sedan andra världskriget formellt avslutades. Allt oftare uppmärksammas det att det inte finns många kvar som överlevt Förintelsen som kan berätta om det, När dessa bärare av minne försvinner blir spåren av dem ett viktigt vittnesbörd över vad som hänt.

Undersökningens syfte är att synliggöra hur arkivinstitutioner uppfattar sin roll som förvaltare av vittnesmål från Förintelsen, och hur de tillgängliggör dessa vittnesmål. Handskriftsavdelningen på Lunds universitetsbibliotek ansvarar för Polska källinstitutets arkiv. Detta arkiv kommer att kontrasteras mot två arkiv som finns i Uppsala universitetsbiblioteks samlingar: Gunhild och Einar Tegens respektive personarkiv. Dessa arkiv innehåller enkätsvar från Förintelseöverlevare som anlände till Sverige 1945. Undersökningens primärmaterial är intervjuer med anställda på respektive arkivinstitution, samt intervjuer med två personer som arbetar med utställningsverksamhet i relation till det Polska källinstitutets arkiv.

Nedan följer de frågor som besvaras i denna undersökning:

- Vilka praktiska ställningstaganden har gjorts vid bevarande och tillgängliggörande av arkiven?
- Vilka etiska aspekter har beaktats vid bevarande och tillgängliggörande av arkiven?
- Vilket värde uppfattas arkiven ha för arkivinstitutionen?
- Vilket värde uppfattas arkiven ha för användare?

För att synliggöra hur arkivinstitutioner hanterar och tillgängliggör dessa arkiv så har frågorna formulerats för att ge arkivinstitutionens anställdas bild av denna verksamhet. Denna undersöknings informanter arbetar antingen med arkiven på de aktuella arkivinstitutionerna, eller så har de hanterat material från arkiven i samband med utställningsverksamhet. Det perspektiv som framkommer i denna undersökning är därmed från de som hanterar arkiven som en del av arbetsplatsens dagliga verksamhet, eller i olika projekt. I de fall användarens upplevelser framkommer så är genom hur informanterna uppfattar användarens behov och interaktioner med arkivinstitutionerna och arkiven.

Forskningsfrågorna besvaras i kapitel 4, ”Resultat och analys”. Detta kapitel är uppdelat efter de teman som framkommit i intervjuer med informanterna, därmed besvaras frågorna inte i den ordning de kan läsas här ovan. Praktiska ställningstaganden vid tillgängliggörande och bevarande av arkiv beskrivs och analyseras i avsnitt 4.1 ”Arkivens tillgänglighet”. De etiska aspekterna av tillgängliggörande och bevarande beskrivs i 4.4 ”Etiska aspekter”. Vilket värde arkiven uppfattas ha för arkivinstitutionen beskrivs i avsnitt 4.2 ”Arkiven i publik verksamhet”, samt 4.3 ”Institutionernas relation till arkiven”. Det värde som arkiven uppfattas ha för användare undersöks främst i avsnitt 4.1 ”Arkivens tillgänglighet”, men användarnas tillgång till arkiven beskrivs också i avsnitt 4.2 och 4.4.

1.2 Bakgrund

I detta avsnitt ges en kort historisk översikt av Förintelsen som begrepp, och Förintelsevittnesmål. De två avsnitt som följer därefter har som syfte att ge en bakgrund till det Polska källinstitutet och dess arkiv, Samarbetskommittén för demokratiskt uppbyggnadsarbete samt Gunhild och Einar Tegens respektive personarkiv, som innehåller en del av de vittnesmål som Samarbetskommittén för demokratiskt uppbyggnadsarbete (härefter förkortat till SDU) samlade in.

I *Med folkmord i fokus* (2008) framhåller Klas-Göran Karlsson att brott mot judar inte uppmärksammades mer än brott mot andra folkgrupper under de första decennierna efter andra världskriget (2008, s. 33). Ett mer allmänt igenkännande av Förintelsen kom till när det amerikanska TV-bolaget NBC började sända tv-serien *Holocaust: The Story of the Family Weiss* 1978 (Karlsson 2008, s. 53).

Termen *Holocaust* som används i engelska språket för att referera till folkmordet på judar under andra världskriget började användas i detta sammanhang mellan 1957 och 1958 (Petrie 2000). Zoë Vania Waxman menar i *Writing the Holocaust: Identity, Testimony, Representation* (2008) att termen *Holocaust* samlade de individuella

upplevelser som överlevare hade till ett kollektivt historiskt minne (Waxman 2008, 88f).

Även Wendy Lower beskriver hur det tog årtionden innan Förintelsen började memorialiseras, undersökas vetenskapligt, och bli föremål för skolundervisning. Innan hade vetenskapliga undersökningar av Nazityskland inriktat sig på landets diktatoriska regim, detta har dock enligt Lower vänts till att studier om Förintelsen dominerar forskningen om andra världskriget (Lower 2018).

Under 1980-talet påbörjades flera storskaliga insamlingar av vittnesmål från Förintelseöverlevare (Karlsson 2008, s. 71). Insamlingar av vittnesmål i en något mindre skala påbörjades dock redan innan krigsslutet 1945. Dessa projekt genomfördes av grupper som ville samla in bevis för vad som hänt och försäkra sig om att de som förlorat livet i Förintelsen inte skulle glömmas (Waxman 2008, 96f). Det finns även vittnesmål som nedtecknades under Förintelsen, till exempel i ghetton i Warszawa. Mer ovanliga är de vittnesmål som nedtecknades i koncentrationsläger, och än färre är de vittnesmål som finns bevarade därifrån (Waxman 2008, s7f, 55f).

De arkiv som är huvudföremål för denna undersökning innehåller vittnesmål från Förintelseöverlevare som samlades in i Sverige under åren 1945 och 1946 (Rudny u.å., Tegen, E., Tegen, G., 1945, s. 9ff). Dessa vittnesmål samlades in i den anda som nämns ovan, av grupper som ville bevara vittnesmålen som bevis och som minne.

1.2.1 Polska källinstitutet

Grunden till det Polska källinstitutets arkiv lades 1940, när Zygmunt Lakocinski tillsammans med andra polska medborgare bosatta i Sverige fick i uppdrag att samla in material om kriget, och dokumentera kulturella förluster som förekom i samband med det. Lakocinski, som vid denna tid var verksam vid Lunds universitet, erbjöd 1945 sina tjänster som tolk när före detta koncentrationslägerfångar började anlända till Sverige med de vita bussarna våren 1945 (Rudny u.å.).

Under tiden där började Lakocinski att samla in föremål som fångarna haft med sig. Det var föremål som annars skulle ha bränts upp av de som ansvarade för flyktingmottagningen, för att undvika spridandet av sjukdomar som de oroade sig för att fångarna kunde föra med sig från lägren. Senare samma år började Lakocinski söka medel för att samla in muntliga vittnesmål från de fångar som anlände till Sverige. Lakocinski fick stöd från Utrikespolitiska institutet, och Lunds universitet. Historikern Sture Bolin, som var aktiv vid universitetet vid denna tid, var instrumentell för att skapa de formulär med frågor som användes vid de intervjuer som arbetsgruppen skulle genomföra (Rudny u.å.).

Arbetsgruppen bestod av Lakocinski, som ledde arbetet. Han rekryterade ett antal assistenter, som hade i uppgift att intervjua före detta fångar som befann sig i Sverige, och se till att deras vittnesmål skrevs ned i de tidigare utformade formulären. Under hösten 1945 påbörjade gruppen, då bestående av sex assistenter, sitt arbete. Ytterligare tre assistenter skulle komma att rekryteras under arbetets gång. Svenska arbetsmarknadskommissionen bidrog ekonomiskt genom att betala assistenternas löner. Detta motiverades som en arbetsmarknadsåtgärd, för att minska arbetslösheten bland de nykomna (Rudny u.å.).

Vittnesmålen samlades in genom djupintervjuer, och de som intervjuades var polska medborgare. Urvalet av informanter gjordes främst beroende på nationalitet, snarare än religiös tillhörighet. 85% av de som intervjuades var katoliker, 12% var judar. /1% av vittnesmålen kom från kvinnor (Universitetsbiblioteket 2017). Vittnesmålens längd i nedskrivna form varierar, från några sidor till över hundra sidor. Det ansågs viktigt att samla in vittnesmålen så snart efter att informanterna anlät till Sverige som möjligt.

Enligt Sture Bolins riktlinjer för insamling av intervjuer var det viktigt att speciellt notera personnamn, platser, och datum. Om informanten hade svårt att fritt berätta om sina erfarenheter så kunde intervjuaren ställa frågor som förutbestämts av Bolin. De intervjuer som finns bevarade varierar därmed mellan fritt berättade vittnesmål, och vittnesmål som är styrda av frågor. Vilka frågor som ställdes till informanten vid intervjutillfället syns dock inte i det nedskrivna vittnesmålet. Varje intervju har också en anteckning av intervjuaren, som till exempel kunde berätta om informantens mentala tillstånd, eller om det fanns något anmärkningsvärt att notera i intervjun eller vid intervjutillfället. Informationen som framkom i intervjuerna granskades av intervjuarna, och jämfördes med andra före detta fångars vittnesmål för att försöka säkerställa att vittnesmålen var så korrekta som möjligt. Syftet med det insamlade materialet var att det senare skulle kunna användas som bevis i rättegångar, men också för vetenskaplig forskning (Rudny u.å.).

Arbetsgruppen upplöstes 1946, när statens arbetsmarknadskommission upphörde med sina ekonomiska bidrag till assistenternas löner. Intervjuarbetet upphörde, och en stor majoritet av assistenterna lämnade Skåne, eller Sverige, för att söka ny försörjning. Lakocinski fortsatte samla in material och utöka samlingen under resten av sin livstid. Hans arvingar överlämnade arkivet till Lunds universitetsbibliotek år 2004 (Rudny u.å.).

Arkivet innehåller 530 vittnesmål som räknas som fullständiga, och ytterligare 71 som är ofullständiga eller fragment. Ytterligare intervjuer genomfördes av det Polska källinstitutet. En del av dessa finns Nicolaus Copernicus Universitys universitetsbiblioteks samlingar, och vissa andra intervjuer har varit saknade sedan 1940-talet, och har aldrig varit en del av universitetsbibliotekets samlingar (Lund University Library u.å., s. 85ff).

1.2.2 Gunhild Tegens och Einar Tegens respektive personarkiv

Gunhild och Einar Tegens respektive personarkiv består av varierande handlinstyper. Enligt en av informanterna i denna undersökning, som arbetar med samlingar på Uppsala universitetsbibliotek, så liknar dessa arkiv de flesta andra personarkiv i sin struktur och i sitt innehåll. De innehåller korrespondens, manuskript och arbetsmaterial, dagböcker och *biographica* (UUB 4). I det som benämns som manuskript och arbetsmaterial finns i Gunhild Tegens arkiv det material som användes som underlag till boken *De dödsdömda vittna*, som utgavs 1945. I Einar Tegens arkiv finns också en del material som anknyter till detta arbete, men också material gällande flyktinghjälp och handlingar gällande arbetet med SDU (UUB 4). Gunhild och Einar Tegens personarkiv finns bland Uppsala universitetsbibliotekets samlingar (Alvin u.å. a; Alvin u.å. b). SDU:s arkiv finns i Kungliga bibliotekets samlingar (Arken u.å.).

Initiativet till insamlingen av vittnesmål som medlemmar i SDU företog sig kom från franskt håll. Det ansågs viktigt att situationen i koncentrationslägren beskrevs på ett autentiskt och objektivt sätt. SDU sökte stöd från Svenska läkarsällskapet för att ta sig an denna uppgift, men sällskapet avböjde. Sveriges regering gav ett nekande svar till SDU:s skrivelse om att bilda en kommission för att undersöka frågan. SDU hade dock Utlänningskommissionens gillande att påbörja undersökningen. Efter detta beslutade medlemmar i SDU att själva göra undersökningar och samla in vittnesmål ”på eget initiativ och med egen ekonomisk risk” (Tegen, E., Tegen, G., 1945, s. 8). De hoppades att medel skulle komma att ställas till förfogande senare, men valde att påbörja arbetet ändå för att inte ”alltför mycken dyrbar tid skulle gå förlorad” (Tegen, E., Tegen, G., 1945, s. 8).

Insamlingen av material gjordes via enkäter, och enstaka intervjuer som genomfördes av Dory Engströmmer, som var medlem i SDU. Frågeformuläret sammanställdes av Valdemar Fellenius, vid denna tid var föreståndare för det psykotekniska institutet vid Stockholms högskola, med assistans från filosofie licentiaten Gunnar Boalt. Enkäterna hade 15 frågor, och var uppdelade i två delar. Den första delen sökte information om informantens namn, ålder, kön, trosbekännelse, utbildning och tidigare hemvist. Den andra delen av enkäten berörde arresteringen, och lägervistelsen (Tegen, E., Tegen, G., 1945, s. 16ff).

Målet var att samla in information om hur lägervistelsen hade varit, men Einar Tegen förtydligar dock att ”det är givet att svaren på dessa frågor icke kunna betraktas som i detalj autentiska redogörelser, då någon prövning av tillförlitligheten icke kunnat äga rum” (Tegen, E., Tegen, G., 1945, s. 9). Mängden vittnesmål som samlades in, som överensstämmer med varandra, gör dock att ingen kan tvivla på att vittnesmålen beskriver de verkliga förhållandena, menar Einar Tegen (Tegen, E., Tegen, G., 1945, s. 9).

Ett av SDU:s syften var att få fram mer personliga reaktioner och betraktelser, som kunde ligga till grund för forskning i psykologi. Ett trettiotal intervjuer genomfördes av Dory Engströmmer, och 585 enkätsvar finns med som arbetsmaterial i Gunhild Tegens arkiv. Totalt rör det sig om något över 600 vittnesmål, som samlats in av SDU och som finns i paret Tegens respektive arkiv (Tegen, E., Tegen, G., 1945, s. 9).

1.3 Tidigare forskning

Flera olika ämnesområden ansluter till mitt uppsatsämne. En naturlig ingång är arkivvetenskapliga undersökningar om vittnesmål, och vittnesmål i arkiv, främst gällande arkiv och material som berör Förintelsen. Forskning som berör digitalisering och tillgängliggörande av arkiv är också i högsta grad relevant. De arkiv som undersöks i denna uppsats är underlag för forskning inom olika vetenskapliga områden, men det är mer ovanligt att arkivet är huvudföremålet för undersökningen. Den del av det Polska källinstitutets samling som finns på Kulturen har dock undersökts i två artiklar, som beskrivs i slutet av detta avsnitt. På grund av mängden forskning som finns gällande Förintelsen, Förintelsevittnesmål, och vittnesmål överlag så presenteras endast den forskning som är mest relevant för min forskning här.

I *Writing the Holocaust: Identity, Testimony, Representation* av Zoë Vania Waxman (2008) undersöks Förintelsevittnesmålens historia. Waxman anser att emedan vittnesmålens innebörd har undersökts, så har deras tillkomst och syften lämnats relativt orörda vetenskapligt (Waxman 2008, 1f). Vittnesmål som nedtecknades under kriget, och ytterligare vittnesmål som nedtecknats eller samlats in på andra sätt från krigets slut till mer sentida insamlingar undersöks. Waxman belyser hur synen på Förintelseöverlevare har förändrats över tid, och hur detta har påverkat vittnesmålen som lämnats och hur de tagits emot. (Waxman 2008, s2ff).

Waxman finner en konflikt, som blir speciellt tydlig i de mer sentida vittnesmålen. Många vittnesmål visar på Förintelsens särart som något unikt ondskefullt i historien, budskapet i vittnesmålet är samtidigt ofta att eftervärlden aldrig får glömma vad som hänt – för att undvika att det händer igen. Förintelsen blir därmed både en unik ondska, och en universell lärdom (Waxman 2008, s 182).

På ”The institute of History and Biography” i Tyskland finns landets största intervjusamling av muntlig historia. I artikeln ”Problems of Archiving Oral History Interviews. The Example of the Archive ”German Memory”” som är författad av Almut Leh, så diskuteras olika problem som arbetet med arkivet har inneburit, och hur de olika handlingstyperna skapar olika utmaningar för de ansvariga arkivarierna. Leh visar också på intervjuernas komplexa resa från insamling till tillgängliggörande för tredje part, och hur detta kan påverka intervjupersonen (Leh 2000).

Kevin Glick och Stephen Naron, som arbetar med *Fortunoff Video Archive*, en samling som finns på Yale University Library i New Haven, USA, har författat artikeln ”Fortunoff Video Archive: New Initiatives for a New Digital Archive”. Samlingen, som innehåller Förintelsevittnesmål i videoformat, har digitaliserats och tillgängliggjorts för en bredare publik via deras webbplats och olika partnersidor på internet (Glick, Naron 2019).

Artikeln presenterar en översikt av digitaliseringsprocessen, och vilka utmaningar den bjuder på. Samlingen innehåller 4 500 vittnesmål, och över 12 000 timmar inspelat videomaterial. Tidigare var samlingen tillgänglig via VHS-band, som kunde beställas fram till bibliotekets specialläsesal. Materialet är nu tillgängligt digitalt. Användare kan ansöka om att få se valda delar av samlingen, och när ansökan godkänts av arkivets personal så får användaren tillgång till det via den valda partnersidan. De största utmaningarna vid digitaliseringen var metadata och hittbarhet, samt tillgång och integration mellan arkivets databasers olika funktioner. Målet med projektet var att underlätta för forskare, och skapa möjligheter för samarbeten mellan institutioner (Glick, Naron 2019).

En insikt i den komplicerade processen att digitalisera och eventuellt tillgängliggöra känsligt arkivmaterial ges i ”Digitizing and Providing Access to Privacy-Sensitive Historical Medical Resources: A Legal and Ethical Overview” av Anne T. Gilliland och Judith A. Wiener. Författarnas fokus i denna undersökning är riktat mot arkiv bestående av historiska sjukvårdshandlingar. Denna typ av handlingar tenderar att innehålla personuppgifter och känslig information om enskilda individers hälsotillstånd, att tillgängliggöra dessa digitalt kräver att ansvarig institution vidtar åtgärder för att skydda individens intressen, samtidigt som det är önskvärt att

handlingarna kan användas, till exempel i forskningssyfte. Gilliland och Wiener undersöker hur gränsen mellan personlig integritet och arkivets öppenhet kan dras, och med vilka restriktioner arkiven kan tillgängliggöras (Gilliland, Wiener 2011). Glick och Naron, Leh, samt Gilliland och Wieners texter kommer alla att vara användbara för att undersöka etiska aspekter som kan tas i beaktning vid digitalisering av material som kan anses vara känsligt.

På Kulturen i Lund finns utställningen ”Att överleva – röster från Ravensbrück”. Föremålen som visas häri är en del av materialet som samlades in av Zygmunt Lakocinski och det Polska källinstitutet under och efter andra världskriget. Utställningen, och föremålen som visas i den, undersöks i två artiklar, som presenteras nedan. Fler utställningar undersöks av andra författare. Kristin Wagrell (2015), som vi återkommer till nedan belyser utställningar om Förintelsen ur ett svenskt perspektiv, Noah Shenker (2009) gör detsamma ur ett amerikanskt. Daniel H. Traister (2000) ställer bevarande och tillgängliggörande mot varandra i sin polemiska essä, som även den beskrivs nedan. Med hjälp av dessa texter kommer komplexiteten i användandet av Förintelsevittnesmål och material med anknytning till Förintelsen som används i publik verksamhet att undersökas.

Artikeln ”To Survive Ravensbrück: Considerations on Museum Pedagogy and the Passing on of Holocaust Remembrance”, av Katrine Tinning (2016) synliggör hur museum kan använda föremål med koppling till Förintelsen för att engagera besökare. Utställningens titel är tydligt kopplat till dess innehåll – narrativet är kopplat till överlevnad. Detta, menar Tinning, får resultatet att vissa historiska drag förstärks, på bekostnad av andra som osynliggörs. Utställningens mål är att skapa empati, främst bland unga besökare. Föremålen som visas upp, och berättelserna som ackompanjerar dem, är utvalda med detta som syfte (Tinning 2016).

Johanna Bergqvist Rydén har undersökt olika värden i de föremål som följde med de före detta fångarna från koncentrationslägren till Sverige. I ”When Bereaved of Everything: Objects from the Concentration Camp of Ravensbrück as Expressions of Resistance, Memory, and Identity” (2017) beskrivs hur föremålen, som ofta skapades i lägren av fångarna, hade en viktig funktion för att bibehålla identitet och minnet av livet utanför lägret. Föremålen var ofta små, för att undvika att de skulle upptäckas av lägrens vakter. Att skapa och äga föremål är en viktig aspekt av att vara människa, menar Bergqvist Rydén, symbolvärdet i dessa föremål var så stort, att det var värt att riskera eventuella bestraffningar för att skapa, och inneha dem (Bergqvist Rydén 2017).

Kristin Wagrell undersöker i ”Cosmopolitan Memory in a National Context: The Case of the 'Living History Forum'” Forum för Levande Historia projekt *P.K. – en utställning om intolerans*. Utställningens fokus är hopp och överlevnad, och hur varje individ kan hjälpa till att stoppa förtryck och intolerans. I utställningarna lyfts individuella berättelser om motstånd och medmänsklighet som tillsammans ger besökaren en anledning att fundera över sitt eget potentiella agerande i en liknande situation, och verktyg att agera mot intolerans och förtryck (Wagrell 2015).

Ur en amerikansk kontext belyser Noah Shenker utställningsverksamheten i The United States Holocaust Memorial Museum. Häri aktualiseras frågan om hur minnet bevaras av en händelse när det inte längre finns några levande vittnen som kan berätta

om sina erfarenheter. Fysiska artefakter blev allt viktigare för sitt bevisvärde i museets utställningar, vid sidan av de inspelade vittnesmål från överlevare som visas upp i olika utställningar. Att använda sig av dessa föremål i publik verksamhet var dock inte okomplicerat, och Shenker beskriver fall där museet fått kritik av anhöriga till Förintelseöverlevare efter att ha planerat utställningar med speciellt känsliga föremål, såsom mänskliga kvarlevor (Shenker 2009).

Förutom den forskning som nämns ovan, som berör enskilda museers och organisationers utställningsverksamhet, och placerar dem i en större kontext, så kommer även Daniel H. Traisters essä "Is There a Future for Special Collections? And Should There Be? A Polemical Essay" (2000). Författaren argumenterar för den i arkivvärlden kontroversiella ståndpunkten att värdet i att ha samlingar är att de ska användas och synas. I denna text tar författaren ställning mot arkivens traditionella syn på att bevarande av samlingar prioriteras över besökarens och användarens intressen av att se dem och ta del av dem. Alla samlingar bryts ned på sikt, så varför inte låta dem som är intresserade se dem så länge de finns kvar, är en av Traisters poänger (Traister 2000).

En stor del av denna undersökning berör digitalisering, och hur detta påverkar tillgängligheten för användare av arkiven i fråga. Nedan presenteras ett antal forskare som har undersökt dessa frågor ur olika perspektiv. I *Special Collections 2.0: New Technologies For Rare Books, Manuscripts and Archival Collections* (2009) har författarna Beth M. Whittaker och Lynne M. Thomas gjort en undersökning av hur arkiv, bibliotek och museum skapar digitala resurser för sin verksamhet och sina användare. Framförallt relevant för denna undersökning är kapitlet "Access to Collections: Catalogs, Finding Aids, and Web 2.0", där författarna beskriver hur det digitala landskapet ser ut för de olika ABM-verksamheterna, och vilka utmaningar de möter i sina respektive digitala verksamheter (Thomas, Whittaker 2009, s. 77ff).

Sökmotorn Google används i Paul Conways artikel "Preservation in the Age of Google: Digitization, Digital Preservation, and Dilemmas" som en metafor för förväntningarna som finns på digitala sökverktyg. Conway framhåller i sin text att efterfrågan på digital information ökar, samtidigt som förfrågningarna på analog information från till exempel bibliotek och arkiv minskar. Detta resulterar i nya, eller ökade krav på digitalt tillgängliggörande av material från arkiv och bibliotek. Här finns det en utmaning för dessa två sektorer – den digitalisering som sker måste tillfredsställa de förväntningar på digitalt material som skapats av andra verksamheter, och digitaliseringen måste även vara meningsfull ur ett bevarandeperspektiv (Conway, 2010).

Även Nicole Convery belyser digitala arkiv och användarens förväntningar i "Information management, records management, knowledge management: the place of archives in a digital age" (2011). Convery finner att det är viktigt för arkivarier att överväga hur användare använder internet i stort, och anpassa sig efter detta. Sociala medier och andra platser på internet skapar vanor hos användare, och dessa vanor kan utnyttjas i digitala arkiv för att åstadkomma en mer användarvänlig upplevelse (Convery 2011).

I samma antologi återfinns Sue Breakells undersökning av den digitala aspekten av ABM-verksamheter, men ur ett annat perspektiv. I "Encounters with the self: archives

and research” som återfinns i *The Future of Archives and Recordkeeping* har Breakell undersökt arkivens roll i olika former av forskning, och arkivariens roll i denna. Breakell framhåller häri att alla användare, oavsett syfte, ska tillåtas välja sin egen väg i sin undersökning, utan att påverkas av vad andra användare önskar, eller vilket arkivmaterial som arkivarien anser vara relevant. Arkivariens uppgift är att öppna upp arkivet på ett sätt som gör det möjligt för användaren att finna sin egen reflektion däri (Breakell 2011).

Även Jerome de Groot undersöker användarens behov i *Consuming History: Historians and heritage in contemporary popular culture* (2009). De Groot undersöker i detta verk vad han ser som ett närmande mellan vad han definierar som professionella historiker och de som har tillgång till det förflutna. Genom detta vill han utreda begreppet ”historia” och hur det presenteras, säljs och upplevs (de Groot 2009, s. 1). Digital teknologi har gjort historia mer tillgängligt, historieintresserade vänder sig inte längre bara till historisk forskning, eller populärhistorisk forskning. Att historiskt källmaterial har blivit mer tillgängligt gör att fler har möjlighet att undersöka källorna direkt, och därmed kan kringgå vetenskapliga institutioner och professionella historiker (Groot 2009, s. 59ff).

Med hjälp av Breakell, Thomas & Whittaker, Conway och de Groot kommer de digitala aspekterna av de arkiv som denna undersökning bygger på analyseras i ett senare avsnitt. Dessa författare ger intressanta perspektiv på digitalisering och de digitala aspekterna av arkivhantering, samt de tilltänkta användarna och deras upplevelser.

2 Metod

Materialet som används för att besvara frågeställningarna i denna undersökning har samlats in genom intervjuer. Syftet med undersökningen är att synliggöra hur arkivinstitutioner uppfattar sin roll som förvaltare av vittnesmål från Förintelsen. För att få insyn i detta har jag valt att intervjua personer som har anknytning till två arkiv med denna typ av vittnesmål, det Polska källinstitutets arkiv på Universitetsbiblioteket i Lund, och Gunhild och Einar Tegens personarkiv som finns i Uppsala Universitetsbiblioteks samlingar.

2.1 Urval av arkiv

Utgångspunkten för denna undersökning är att undersöka det Polska källinstitutets arkiv på Lunds universitetsbibliotek. Detta är ett arkiv som jag kommit i kontakt med genom min anställning vid Lunds universitetsbibliotek, detta beskrivs närmare i avsnittet ”Etiska aspekter”.

För att skapa kontrast till Polska källinstitutets arkiv, och arbetet med det som sker på Lunds universitetsbibliotek, så har ytterligare arkiv undersökts. Detta är Gunhild och Einar Tegens respektive personarkiv, som förvaras på Uppsala universitetsbibliotek. Dessa personarkiv innehåller enkätsvar från en undersökning som gjordes 1945 (Tegen, E. Tegen, G. 1945, s.16ff), då enkäter skickades ut till överlevare som då befann sig i Sverige. Detta arbete genomfördes av Samarbetskommittén för demokratiskt uppbyggnadsarbete, en förening som Gunhild och Einar Tegen var verksamma i (ibid. S.7f). Handlingar och material gällande SDU:s verksamhet finns även på Kungliga biblioteket (Arken u.å.).

Det Polska källinstitutets material är, precis som SDU:s insamling, till viss del unikt eftersom insamlingen påbörjades så kort tid efter andra världskrigets slut. Materialets syfte var att dokumentera krigsbrott och överlevares berättelser som sedan kunde användas som bevis i rättegångar, eller som källmaterial till historisk forskning (Universitetsbiblioteket 2017). Insamlingen av vittnesmål som gjordes av SDU pågick, precis som för det Polska källinstitutets arkiv, från och med 1945, och arkivet innehåller ungefär lika många vittnesmål. Dessa samlades in med syfte att skapa en dokumentsamling som sedan kunde användas till forskning i olika ämnen (Tegen, E. Tegen, G. 1945, s.12f).

De tre arkiven har många likheter. De återfinns i samlingarna vid svenska universitetsbibliotek, vid Lunds respektive Uppsala universitet. Insamlingen av vittnesmålen påbörjades i bägge fall år 1945. Insamlingen hade även liknande syften – att samla in överlevares vittnesmål för att dokumentera tiden i koncentrationsläger, och tillgängliggöra materialet för forskning. Dessa likheter gör att arkiven lämpar sig väl för att göra vissa jämförelser i hur de bevaras, tillgängliggörs och används.

2.2 Urval av informanter

De intervjuer som används som material i denna undersökning samlades in under februari och mars 2019. Intervjuernas genomförande och form beskrivs i ett eget avsnitt nedan, innan detta anser jag det lämpligt att presentera hur urvalet av intervjupersoner gjordes, och varför.

För att besvara undersökningens frågeställningar så har sex informanter intervjuats, vilket har resulterat i sju intervjuer. Personer som arbetar på de respektive arkivinstitutionerna har intervjuats, tre av dem arbetar på handskriftsavdelningen på Lunds universitetsbibliotek. En person som arbetar med samlingar på Uppsala universitetsbibliotek har intervjuats, för att ge information om Gunhild och Einar Tegens personarkiv. Två personer som arbetar med publik verksamhet utanför arkivinstitutionerna har också intervjuats. Dessa två informanter har varit verksamma i att ställa ut material som relaterar till det Polska källinstitutets arkiv på Lunds universitetsbibliotek.

2.3 Intervjuernas utformning

Denna undersökning baseras på semi-strukturerade intervjuer. Innebörden av detta är att varje intervju rör sig runt några olika teman, med förslag på frågor som kan ställas till varje område (Kvale 1997, s. 121; Trost 2005, s.19ff). Med valda teman och frågor skapades intervjuguider, som användes som underlag för alla intervjuer. Vid de olika intervjutillfällena hände det att frågor ställdes i en annan ordning än vad som angavs på intervjuguiden, det fanns också ett flertal tillfällen när frågor inte behövde ställas eftersom informanten besvarat frågan i samband med ett annat svar.

Vilken typ av intervju som görs beror på vilken typ av information intervjuaren eller undersökningsledaren vill ha (Trost 2005, 20f). Min åsikt var att det skulle vara fördelaktigt att låta informanten tala relativt fritt om ämnet, och att låta intervjun fungera som ett samtal. Jag ville dessutom ge informanten möjlighet att ge min information som jag inte hade, eller kunnat förutse. Därmed var det värdefullt att inte ha en allt för standardiserad intervjuguide.

Graden av standardisering i intervjuerna har varit relativt låg. Informanterna har haft olika roller i förhållande till arkiven och arkivmaterialen, jag har därmed ansett det rimligt att ställa olika frågor till informanterna. Alla intervjuer har utgått från i stort sett samma teman, men beroende på vem som intervjuats så har det varit olika fokus på olika teman. Främst har frågorna skiljt sig åt mellan de informanter som arbetar på arkivinstitutionerna, och de två som arbetar med utställningsverksamhet.

Ordningen i vilken intervjuerna genomfördes berodde till viss del på när de enskilda informanterna hade möjlighet att genomföra intervjun. Dock ansåg jag det bäst att börja med de intervjuer som gällde det Polska källinstitutets arkiv, dels då detta är det huvudsakliga objektet för denna undersökning, men också för att det var detta jag hade mest förkunskap om. De informanter som intervjuats i syfte att undersöka utställningsverksamhet med arkivmaterialen följde därefter, och avslutningsvis intervjuades informanten som arbetar med Gunhild och Einar Tegens personarkiv.

Fyra intervjuer genomfördes vid personliga möten, de flesta av dessa i informantens arbetsrum. Detta var främst för att undvika störande ljud i inspelningen av intervjun, men också för att undvika yttre faktorer som kunde påverka intervjun negativt. Två intervjuer gjordes över telefon, på grund av geografiska utmaningar.

Vid mejlkontakt med intervjupersonerna inför intervjun sändes ett missivbrev ut till informanterna med syfte att informera om undersökningen och informanternas roll i denna. Innan intervjun påbörjades blev informanten tillfrågad om hen gick med på att intervjun spelades in. När inspelningen startats inhämtades samtycke från fem av sex intervjupersoner. En intervju genomfördes innan riktlinjer om inhämtning av samtycke utsändes till berörda studenter. Denna intervjuperson har i efterhand lämnat skriftligt samtycke på sitt deltagande i undersökningen.

2.4 Analys av insamlat material

För att analysera och presentera den insamlade informationen har jag genomfört en tematisk analys av de inspelade intervjuerna. Ett ramverk för hur en sådan analys kan genomföras har beskrivits av Virginia Braun och Victoria Clarke i artikeln ”Using Thematic Analysis in Psychology” (2006). Braun och Clarkes tillvägagångssätt för att genomföra en tematisk analys beskrivs i detta avsnitt.

Det första steget är transkribering och aktiv läsning av det insamlade materialet. Därefter påbörjas steg två, att finna meningsfulla data i materialet. I den tredje fasen skapas preliminära teman utifrån insamlade data. Detta görs genom en grundlig analys av de tidigare funna data som sedan placeras in i olika tema-grupper, eller undergrupper till teman. Härfter, i steg fyra, analyseras de olika teman som framkommit, och den data som varje tema innehåller. Här bör det framkomma om ett tema innehåller nog med data för att vara värdefull för undersökningens resultat. Det bör också bli tydligt om temat är tydligt avgränsat från andra, eller om det finns anledning att slå ihop eller bryta upp funna teman (Braun, Clarke 2006).

I den femte fasen definieras och analyseras teman, och deras data. Temats kärna ska hittas och tydliggöras, och temats område avgränsas så att det inte blir för smalt eller splittrat. Temats data arrangeras på ett enhetligt sätt, och en skriven analys av temat skapas. Härfter följer den avslutande fasen, där alla teman är genomarbetade. I denna fas genomförs en sista analys av materialet, och undersökningen i sin slutgiltiga form produceras (Braun, Clarke 2006).

2.5 Etiska aspekter

Det finns ett dilemma i frågan om huruvida mina intervjupersoner skulle anonymiseras i denna undersökning eller inte. Enligt Trost (2010) ska man i de flesta fall anonymisera sina intervjuobjekt. Dock inser jag att det material som undersöks här är relativt specifikt, och att det finns möjlighet att informanternas identitet blir tydlig för de som känner till verksamheten där de arbetar. Att jag anonymiserade informanterna är därför inte en garanti att de förblir helt anonyma för alla läsare. Anonymiseringen öppnar dock en dörr till ett mer rättframt samtal angående materialet som undersöks, eftersom

informanten inte lika direkt knyts till resultatet av uppsatsen som den hade gjorts om dennes namn använts.

Trost (2010) reflekterar över anonymitetens problematik, och speciellt om problemen som kan uppstå när anonymisering görs på ett klumpigt sätt, så att personen ändå kan kännas igen. Antingen avslöjas personen som givit intervjun, eller så kan läsare pussla ihop så mycket information från undersökningen att de tror att de vet vem som givit intervjun, även om så inte är fallet, vilket kan vara lika illa. Att fingera uppgifter kan vara lika skadligt, eftersom en då riskerar att beskriva en annan person, som inte har någonting med undersökningen att göra.

Vissa informanter hade ingenting emot att deras namn användes i denna uppsats. Samtidigt finns det kanske andra som av olika anledningar kanske inte vill att jag använder deras. Eftersom normen är att informanters namn inte publiceras i uppsatser som produceras vid institutionen för kulturvetenskaper så presenteras informanterna till denna undersökning på följande sätt: De informanter som är anställda vid Lunds universitetsbibliotek benämns som LUB 1, LUB 2a samt LUB 2b, och LUB 3. Den anställda vid Uppsala universitetsbibliotek som intervjuats benämns som UUB 4, och de två informanter som arbetar med utställningsverksamhet refereras till som U5 och U6.

2.5.1 Personliga etiska aspekter

Mellan april 2018 och juni 2019 var jag timanställd på Universitetsbiblioteket i Lund, jag har därigenom bland annat kommit i kontakt med den personal på bibliotekets handskriftavdelning som arbetar med det Polska källinstitutets arkiv. Valet av uppsatsämne är klart bundet till detta, eftersom jag annars inte skulle ha känt till det Polska källinstitutets arkivs existens och omfattning. Jag har därtill en ytlig professionell relation med några utav informanterna i denna undersökning. Mitt mål har under hela denna vetenskapliga process varit att vara objektiv.

3 Teori

I detta avsnitt redovisas de teoretiska utgångspunkter som kommer att användas som stöd för undersökningens resultatframställning och analys. Två teoretiska inriktningar kommer att redovisas i detta avsnitt. Den första är records continuum theory, vars synsätt är att arkivhandlingar är obunden av tid och rum, och i ständig förändring. Undersökningens andra teoretiska inriktning är teorin om socialt minne. Med hjälp av dessa teorier undersöks arkivens föränderlighet och hur de påverkas av valen som görs av arkivinstitutioner, och arkivarier, och hur dessa val i sin tur påverkar användaren av arkiven. Hur arkivet används i processen att skapa ett socialt minne undersöks därtill.

3.1 Records continuum theory

Under 1900-talet utvecklades två olika modeller som båda hade syftet att visa hur en handling skapas och hanteras. Behovet för modellerna uppstod i arkivvärlden efter andra världskrigets slut, då nya teknologier ställde arkivarier inför problem som inte funnits tidigare inom professionen (Dingwall 2010). Institutioner och organisationen förändrades också, vilket förändrade arkivariens roll däri. I samband med att de styrande organen i västerländska demokratier tog på sig mer ansvar gentemot sin befolkning, så ökade också mängden handlingar som skapades inom verksamheterna exponentiellt. Den första modellen som skapades av de två var livscykel-modellen, som tillkom i den nordamerikanska arkivkontexten (Dingwall 2010).

Livscykelmodellen beskriver de steg som behövs för att en handling ska kunna uppfylla sin funktion. Handlingar föds, lever, och dör, i en cykel som överensstämmer med hur biologiskt liv skapas och försvinner. Handlingar skapas som en biprodukt av en verksamhet, och används sedan däri i olika processer. Därefter förstörs eller arkiveras handlingen vilket blir dess så kallade död (Dingwall 2010).

Under andra halvan av 1900-talet skedde andra teknologiska förändringar som skulle komma att påverka arkivens verksamhet. Digital teknologi började användas alltmer inom olika verksamheter, och även av privatpersoner. Mängden handlingar som skapades fortsatte öka. Många av dessa handlingar skapades dock digitalt, eller gjordes om från fysisk till digital form (Dingwall 2010) Sue McKemmish, som under 1990-talet var en av de grundande medlemmarna i *Records Continuum Reserach Group* vid Monash university i Australien, menar att livscykelmodellen inte längre motsvarade verkligheten för vad en handling är, och hur den hanteras (McKemmish 2001). Genom records continuum-modellen förklaras handlingens relation till olika delar av verksamheter och samhället, och vilka funktioner handlingen kan ha (Dingwall 2010).

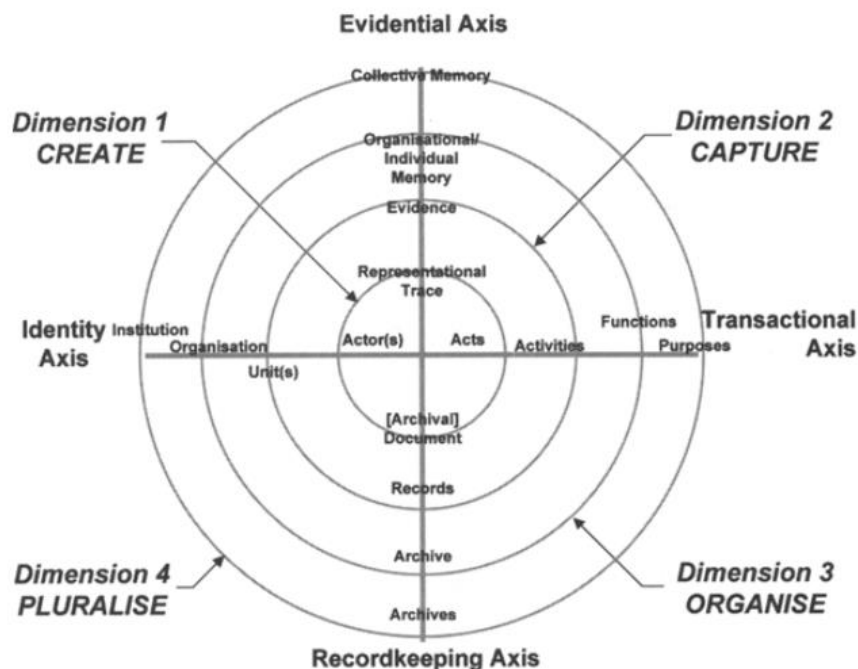
Genom att göra handlingen obunden av tid, och delvis även rum, så menar Kate Cumming i artikeln "Ways of seeing: contextualising the continuum" (2010) att vi lättare kan förstå handlingens essens. Med denna lins på arkiv och handlingarna däri kan vi se att en handling kan användas av flera personer samtidigt, på olika platser. En handling kan ha olika relevans och funktion för olika personer och verksamheter, samtidigt eller vid helt olika tidpunkter. Continuum-modellen var ett försök att göra

arkivhandlingen obunden av form, den kan existera fysiskt och/eller digitalt, när som helst, var som helst (Cumming 2010).

Enligt Dingwall så är records continuum-tänkandet “interwoven with the fabric of archival knowledge and practice throughout the globe” (Dingwall 2010, s. 149). Teorin har influerat arkivinstitutioners praktiker både Australien och internationellt. Den har också haft en roll i utvecklingen av internationella standarder för arkiv-, och dokumenthantering, såsom ISO 15489 (Dingwall 2010 s. 149).

3.1.2 Records continuum model

Den modell som utvecklades tillsammans med de teoretiska perspektiven utgör ett ramverk genom vilket en kan tolka arkiv i tanke och praktik (McKemmish 2001). Modellen, som åskådliggörs i figur 1, utvecklades av Frank Upward och presenterades i ”Modelling the continuum as paradigm shift in recordkeeping and archiving processes, and beyond – a personal reflection” (2000)

Figur 1: The records continuum model. Ur Upward, F. (2000). “Modelling the continuum as paradigm shift in recordkeeping and archiving processes, and beyond – a personal reflection”. Records Management Journal, 10 (3), ss. 115-139.

Enligt Sahlén (2016) representerar de fyra cirkulära dimensionerna olika miljöer, där information kan existera samtidigt (2016 s. 46f). Barbara Reed förklarar i artikeln ”Reading the records continuum” dimensionernas karaktärer. I den första dimensionen skapas en handling, i den andra dimensionen får handlingen ett sammanhang, och används i verksamheter. I den tredje dimensionen arkiveras handlingen, och i den fjärde tillgängliggörs handlingen för allmänheten (Reed 2005).

Frank Upward byggde modellen utifrån fyra *continua*. Dessa fyra continua, som presenteras som axlar i modellen, kan representera både rörelse inåt, och utåt i axeln.

Det finns inte heller någon självklar start-, eller slutpunkt för rörelsen (Upward 2000; Reed 2005). De fyra axlarna är separata enheter, mötet mellan de två horisontella eller vertikala axlarna indikerar dock att axlarna har ömsesidiga intressen. (Reed 2005). Enligt Reed ligger handlingens värde som bevis nära arkivariens syfte med bevarandet av handlingen, vilket symboliseras av den vertikala axeln. På ett liknande sätt synliggör den horisontella axeln hur samhället och organisationer organiseras och påverkar, eller påverkas av handlingen (Reed 2005).

En ytterligare läsning av modellen görs av Sahlén, som menar att den horisontella axeln symboliserar verksamheten vari handlingen infångas eller skapas, och den vertikala axeln representerar handlingen som sådan, som bevis eller evidens. De olika axlarna representerar också olika typer av metadata som tillförs handlingen, och utan dessa rör sig inte handlingen i modellen (Sahlén 2016, s. 47).

Elektroniska arkivhandlingar kan användas som ett exempel på hur en handling kan röra sig i kontinuumets olika miljöer. En elektronisk handling kan manipuleras om och om igen, av olika användare och för olika syften (Dingwall 2010). Ett arkivdokument kan skapas, placeras i en samling och bli allmänt tillgänglig vid en och samma tidpunkt. Handlingen kan sedan dupliceras genom att sparas av användaren, varvid den återskapats och återigen placerats i en ny samling. Om handlingen ursprungligen funnits i fysisk form och digitaliserats så innebär detta att den samtidigt existerar i ytterligare en kontext, med annorlunda förutsättningar för att bevaras och tillgängliggöras. De digitala versionerna av handlingen kan återskapats om och om igen, oberoende av den fysiska handlingen och den fysiska handlingen kan få ny metadata eller flyttas utan att det påverkar de digitala versionerna.

Hur fysiska handlingar och arkiv kan påverkas av att digitaliseras, och tillgängliggöras i digital form utreds senare i denna undersökning. Främst genomförs detta i undersökningen av det Polska källinstitutets arkiv. Hur arkivet påverkas av att digitaliseras, och hur samhället påverkas av denna åtgärd kommer att belysas med stöd i records continuum-teorin.

3.2 Socialt minne

Socialt, eller kollektivt, minne började undersökas vetenskapligt under tidigt 1900-tal. En av de första att undersöka hur minnen formas och används hos individer och grupper var Maurice Halbwachs, som menade att en grupp har lika mycket utrymme att minnas, som en individ (Halbwachs 1992, se Millar 2006). Nedan beskrivs hur teorin om socialt minne kan användas i arkivvetenskapligt syfte.

The association of memory, archives, and computers has shifted the perception of archives from one metaphor – as memories of the past, kept in clear order in a particular place – to another metaphor – as information, stored randomly but retrievable instantly through the magic of electronic alliance. And so archivists sit uncomfortably on the horns of a dilemma of symbolism and imagery.

Millar 2006, s. 108

Laura Millar sammanför koncepten socialt minne och the records continuum, i sin artikel "Touchstones: Considering the Relationship between Memory and Archive" (2006). Globaliseringen av information, och de snabba kommunikationer som

karaktäriserar digitaliseringens tidsålder gör att arkivarier måste överväga att omförhandla sin relation till arkiven som denna förvaltar. Arkiv är, enligt Millar, "vehicles of memory" (Millar 2006, s. 45). De kan användas som verktyg för att skapa, underhålla, och dela minnen, och när arkiven inte används saknar de värde (Millar 2006).

Vissa menar att arkiv felaktigt beskrivits som ett socialt minne, och som den enda bäraren av socialt minne. En av dessa är Margaret Hedstrom, i "Archives and Collective Memory: More than a Metaphor, Less than an Analogy" (2010). Hedstrom menar att skapandet av det sociala minnet främst pågår utanför arkivets samlingar, och att det är därför är viktigt att undersöka hur, och när arkivet deltar i processen. Arkiv ska inte ses som en förvaringsplats för minnen, som kan ha förlorats eller upptäckts. Arkivets handlingar passar inte alltid in i det sociala minnet, men värdet i arkivet finns i även de handlingar finns kvar i väntan på den tid då de ska återfinnas och användas (Hedstrom 2010).

Minnet är inte en plats, det är en process, skriver Brien Brothman i "The Past that Archives Keep: Memory, History and the Preservation of Archival Records" (2001). Minnet har inte heller någonting med dåtiden att göra, menar Brothman, istället är minnet processen av att forma existerande information för nutida syften. Här spelar arkiven en viktig roll, och arkivarien bör se på informationen som både *cognitive artefacts* och *evidential artefacts*.

Glenn Dingwall pekar ut arkivariens roll i att forma ett socialt minne: "By making decisions about which records should and should not be kept, archivists wield tremendous power over the shape of society's collective memory" (Dingwall 2010, s. 151). Arkivarien måste lägga de gamla idealen om objektivitet bakom sig, och accepterar sin roll som aktör i de delar av processen av att skapa ett socialt minne som arkivet är delaktigt i. För att förankra samhällets tilltro till arkiven och de bidrar till så krävs det dock att arkivarien ses som altruistisk i urvalet av vilka arkivhandlingar som bevaras, och hur de tillgängliggörs (Dingwall 2010).

Arkivet kan, enligt dessa resonemang, användas som ett verktyg av både användare, och arkivarier för att ge förutsättningar att skapa eller ändra det sociala minnet. Detta kan göras, eller inte göras, via olika medel. Olika aktörer eller individer kan också ha direkt eller indirekt inflytande på processen. Med detta som utgångspunkt är det intressant att analysera hur de arkiv som figurerar i denna undersökning hanteras och tillgängliggörs av arkivinstitutionerna som innehar dem, och de arkivarier som arbetar där. Detta kontrasteras med arkivanvändarens behov av tillgänglighet, och hur dessa arkiv används i relation till det sociala minnet.

4 Resultat och analys

Undersökningens analys är uppdelad i fyra huvudavsnitt. Det första är ”Arkivens tillgänglighet”. Härefter redovisas de resultat jag funnit i hur arkiven tillgängliggörs fysiskt och digitalt, och vilka som är målgrupp för detta. Skillnader mellan de bägge arkivinstitutionernas tillvägagångssätt diskuteras. Detta kan kopplas till två av de forskningsfrågor som ligger till grund för denna undersökning: vilka praktiska ställningstaganden har gjorts/tagits vid bevarande och tillgängliggörande av arkiven, och vilket värde arkiven uppfattas ha för sina användare.

I nästa del, ”Arkiven i publik verksamhet” undersöks arkivens närvaro i utställningsverksamhet. Olika aspekter såsom bevarande av material diskuteras också, i samband med utställningar eller annan publik verksamhet. Vilka ställningstaganden som har tagits gällande bevaring och tillgängliggörande av arkiven i relation till publik verksamhet belyses också.

I ”Institutionernas relation till arkiven” undersöks vilket värde arkiven uppfattas ha för respektive arkivinstitution. Nästföljande avsnitt är ”Etiska aspekter”, här presenteras och analyseras de etiska aspekter som har beaktats vid digitalt bevarande och tillgängliggörande av arkiven.

4.1 Arkivens tillgänglighet

I detta avsnitts första del beskrivs vilka användare som, enligt informanterna i denna undersökning, främst interagerar med de arkiv som undersöks. Olika typer av användare kan ha olika syften och mål med arkivanvändningen. De kan också ha varierande resurser att nå arkiven både digitalt och fysiskt. Att diskutera arkivens tillgänglighet för användare blir därmed komplext, eftersom de inte nödvändigtvis är en sammanhållen grupp.

De användare som interagerar med Gunhild och Einar Tegens arkiv genom UUB:s ärendehanteringssystem är främst forskare, och vanligtvis är syftet med interaktionen framtagning av material. I Tegens två arkiv finns en mängd olika handlingar. Informant UUB 4 upplever att de handlingstyper som finns i dessa arkiv inte skiljer sig speciellt mycket från andra personarkivs sammansättningar av handlingstyper och Tegens arkiv har på många sätt en karaktär som överensstämmer med andra arkiv i samlingarna. När användare frågar om specifika handlingar eller beställer fram specifika handlingar till Uppsala universitetsbiblioteks specialläsesal är det främst de handlingar som rör parets arbete med Förintelsen och Förintelseöverlevare som efterfrågas (UUB 4).

De informanter som arbetar på LUB uppfattar att de användare som efterfrågar information eller material från det Polska källinstitutets arkiv är vetenskapliga forskare, eller personer som efterforskar sin familj, eller enskilda familjemedlemmars historia och livsöde (LUB 1; 2a; 2b; 3), de sistnämnda kommer härfter att benämnas som släktforskare.

Generellt har de användare, både vetenskapliga forskare och släktforskare, en tydlig bild av vilka handlingar de vill se, eller vilken information de vill ha ut från arkivet. De användare som bedriver vetenskaplig forskning har enligt LUB 2b ofta ett konkret ämne eller ett konkret material de vill undersöka i arkivet (LUB 2b).

De som söker efter sin egen familjehistoria kontaktar ofta Lunds universitetsbibliotek eller Handskriftsavdelningen med konkreta uppgifter, namnet på personen de söker efter och ofta även information om vilket eller vilka koncentrationsläger denne befunnit sig i, och vid vilka datum. Ofta uppstår en viss besvikelse, berättar LUB 2a, om det inte finns intervjuer med användarens anhöriga. ”Jag kan säga att många blir väldigt besvikna när man inte hittar intervjuer. För att det är det första man frågar efter, det är intervjuer.” (LUB 2a).

LUB 3 påpekar att denna typ av specifika fråga var vanlig även innan arkivet digitaliserades. Främst vill användaren veta om deras anhöriga har blivit intervjuad av Polska källinstitutet. Att just den person som användaren söker skulle finnas i arkivets vittnesmål var långt ifrån självklart. Dock kunde det hända att denna person finns omnämnd i en annan persons vittnesmål, att det finns korrespondens bevarad från denna person, eller att personen finns omnämnd på de transportlistor som finns i arkivet (LUB 3).

Eftersom andelen intervjuade jämfört med det antal personer som fördes till Sverige är så lågt, blev svaret ofta att personen inte hade blivit intervjuad av det Polska källinstitutets arbetsgrupp. Arkivet innehåller dock fler handlingar och material än bara vittnesmål. Genom att undersöka korrespondens, och transportlistor över fångar, så kunde de vid vissa tillfällen hitta någon typ av information gällande den eftersökta. Detta uppfattas som någonting som var värdefullt för användaren, trots att deras förhoppning om att finna en intervju med den anhöriga inte blir verklighet (LUB 3).

Då kunde vi ju i alla fall säga att "nej vi har inte intervjuer, men vi har belegg på att de kom med en buss då och då" och det gav ju väldigt mycket värde för de här människorna som frågade för de var ju väldigt tacksamma för det. En sak som vi gjorde när vi digitaliserade arkivet, var ju att digitalisera de här liggarna också för att kunna säga att du har möjligheten att ta reda på detta själv. [...] 500 personer i sammanhanget är väldigt lite ur ett släktforskningsperspektiv. Chansen att din farmor eller mormor fanns med där är ganska liten ändå, så då är de här liggarna kanske till ett större värde.

LUB 3

Många blir väldigt besvikna när man inte hittar intervjuer. För att det är det första man frågar efter, det är intervjuer. Det är bara över 500 signerade intervjuer som vi har i vårt arkiv, och ett 70-tal som inte blivit underskrivna, eller som anses vara fragment. Man vill gärna veta om mormor, farmor, eller faster har blivit intervjuad. Det är ju det som har mest värde.

LUB 2a

LUB 2a uttrycker här att det stora värdet för släktforskare är att finns intervjuer med sin anhöriga. Även LUB 3 uppfattade att det ofta var intervjuer som efterfrågades, men det var oftare så att de anställda kunde finna det användaren söker i andra delar av arkivet (LUB 2a; LUB 3). Materialet tillskrivs därmed olika värden, vittnesmålet är det som användaren helst finner spår av sin anhöriga i. I realiteten är det dock de

transportlistor som nämns av LUB 3 som är mest användbara för att finna information om enskilda individer, och pusselbitar till deras öden.

Sue Breakell och Jerome de Groot undersöker båda hur arkiv skapar värde för de som använder dem för olika typer av forskning. I *Consuming History: historians and heritage in contemporary popular culture* så beskriver de Groot hur historia har blivit en vara i en ekonomi, och hur forskning i arkiv har blivit en hobby. Denna utveckling har också fått som resultat att de personer som forskar som hobby förbigår mer traditionell akademiskt bunden forskning, och istället går direkt till källan (de Groot 2009, 59ff). Sue Breakell sammanfattar sin artikel "Encounters with the self: archives and research" (2011) genom att konstatera att arkivariens funktion nu är viktigare än någonsin, samtidigt som arkivarien är mindre inblandad i hur arkivet används än tidigare. Arkivarien måste vara lyhörd för vad användaren vill ha tillgång till, och göra det möjligt för användaren att hitta sin egen historia i arkiven.

Eric Ketelaar, professor emeritus vid University of Amsterdam, har i flera olika skrifter undersökt digitaliseringens påverkan på arkiv och arkivvetenskap. Ketelaar menar artikeln "Being Digital in People's Archives" rollen för arkiven som plats minskas, när användaren inte längre måste förhålla sig till arkivet som byggnad för att få den information som hen söker.

The user is no longer obliged to visit the holding institutions in person. So much so that he is no longer primarily interested in the place where the information is available, but in the way in which the information can be retrieved.

Ketelaar 2003

Forskare och släktforskare navigerar allt oftare arkivens informationsströmmar ensamma, i olika digitala lösningar som skapats för arkiv. LUB 3 beskrev ovan hur de försökt göra det Polska källinstitutet användbart för en digital användare utan att denne ska behöva blanda in arkivets personal. De valde också att digitalisera fler handlingar än de nedtecknade vittnesmål som arkivet innehåller, eftersom de är väl medvetna om att många användare söker efter en specifik person, och att de har större chans att finna denne om större delar av arkivet är tillgängligt digitalt. Arkivets digitala form, och hur det har anpassats för att vara användbart för olika användare undersöks vidare i ett senare avsnitt.

4.1.1 Förteckningar - i fysisk till digital form

Gunhild och Einar Tegens respektive personarkiv är förtecknade på två olika sätt, av olika anställda. Arkiven innehåller bland annat innehåller korrespondens, dagböcker, manuskript och arbetsmaterial. Gunhild Tegens arkiv upplevs av informant 4 som det mer välordnade av det två, sättet som arkivet är förtecknat på överensstämmer med hur många andra arkiv är förtecknade i Uppsala universitetsbiblioteks samlingar. Einar Tegens arkiv är förtecknat efter ämnen, vilket gör att den upplevs som mer komplicerat att söka i (UUB 4).

Polska källinstitutets arkivs ursprungliga förteckning var cirka 30 sidor lång, och inte fullständig. En del information angående korrespondens mellan olika personer saknades, vilket gjorde det svårt att se vilka som korresponderade. Förteckningen var även svårt att söka i. Resultatet av detta var att när det kom in frågor om arkivet och

dess innehåll, så fick de anställda på Handskriftavdelningen ofta gå till arkivet och titta i kapslarna för att se vad som egentligen fanns där. Att förteckningen inte förmedlade den information som de anställda behövde i den dagliga verksamheten delvis resulterade i att det krävdes mer tid för att besvara frågor, men även att arkivets handlingar hanterades oftare än vad som hade behövts om förteckningen tydligare hade representerat arkivets innehåll (LUB 2b).

Det fanns vid intervjutillfället med UUB 4 inga planer på att förändra förteckningarna till Gunhild och Einar Tegens arkiv. Om arkivet skulle digitaliseras så skulle arkivförteckningarna behöva förändras, för att reflektera arkivets digitala form. Vid olika tillfällen har försök gjorts att digitalisera delar av personarkiv, men personalen på Uppsala universitetsbibliotek har funnit att det är tidskrävande och svårt att presentera arkivet digitalt. För att uppnå någon form av resultat skulle de behöva förteckna om arkiven en gång till, och dela upp det i mindre grupper, för att kunna skapa en relation mellan den digitala förteckningen och de digitala arkivhandlingarna (UUB 4).

Lunds universitetsbibliotek har digitaliserat det Polska källinstitutets arkiv. I samband med detta gjordes förteckningen om, från de trettio sidorna som den tidigare varit, så blev den nya förteckningen närmare 100 sidor lång. I förteckningen är innehållet i varje kapsel beskrivet med hög detaljnivå, och namn på personer och platser relaterade till dokumentet finns med i den mån det fanns möjlighet. I slutet av förteckningen finns en alfabetisk ordnad lista på de personer som intervjuades av det Polska källinstitutet, och vittnesmålen finns i kapsel 1-20 (Lund University Library u.å.).

Arkivets nya förteckning är skriven på engelska. Syftet med detta är att tillgängliggöra arkivet för en bredare läsekrets, berättade informant LUB 2b, då många som intresserat sig för arkivet inte talar svenska. I förteckningen används också ämnesord och indexering efter Library of Congress mall, för att följa internationell standard i ordval. LUB 2b sade vid vårt andra intervjutillfälle att ”hittar du inte det du söker i förteckningen, så finns det inte i samlingen.” (LUB 2b).

Efter att Polska källinstitutets arkiv förtecknats på nytt så förtecknades även Zygmunt Lakocinskis personarkiv. I LUB 2b:s erfarenhet så var det ett problem att vissa handlingar som kan kopplas till Polska källinstitutets material fanns bland Lakocinskis egna handlingar. Vissa frågor från användare kunde inte besvaras med hjälp av de handlingar som finns i Polska källinstitutets arkiv, men efter att ha undersökt Lakocinskis arkiv har till exempel korrespondens eller andra dokument kunnat besvara den aktuella frågan. Det ”finns inga vattentäta skott” mellan dessa två arkiv, menar LUB 2b.

Polska källinstitutets arkivs omförtecknande var en viktig del av det projekt som gjordes för att digitalisera och öka tillgängligheten av arkivet. Att ordentlig gå igenom arkivet, ha ett register över personer som nämndes däri, och vilka typer av material som finns representerade i arkivet lade grunden för att arkivet skulle kunna förstås och användas digitalt (LUB 1; 2b). Digitaliseringen av arkivet hade därmed en del fördelar för användningen av det fysiska arkivet. Den nya arkivförteckningen underlättar hanteringen av arkivet för personalen, och gör det mer lättnavigerat för de flesta användare. Översättningarna av arkivet, som beskrivs i mer detalj i nästkommande

avsnitt. Omförtecknandet kan både ses som en biprodukt av digitaliseringen, och som en långsiktig investering i både det fysiska och det digitala arkivets användbarhet.

4.1.2 Översättning av vittnesmålen

En stor del av handlingarna i det Polska källinstitutets arkiv är på polska, bland dessa återfinns vittnesmålen. Detta medförde två svårigheter för Handskriftavdelningen på LUB. Den första var att det var svårt för anställda som inte kunde läsa polska att hjälpa användare som hade frågor om material som var på det språket. Den andra svårigheten var att polska är ett relativt litet språk internationellt, och eftersom många forskare och allmänheten generellt verkade vara intresserade av materialet så skulle det bli mer tillgängligt för dem om det fanns engelska översättningar av vittnesmålen (LUB 1).

Två olika etapper av översättningar har gjorts. Först så gjordes de av polskspråkiga frivilliga. Detta anser flera informanter inte ha varit optimalt (LUB 1; 2b). Enligt informant LUB 1 så var ett stort problem att arbetet gick för långsamt, översättningarna tog längre tid än vad institutionen hade önskat, och det fanns också inre stridigheter mellan översättarna om hur materialet skulle översättas. När arkivet skulle digitaliseras en andra gång anställdes en person vars uppdrag var att översätta vittnesmålen, detta är den största utgiften i projektet (LUB 1).

4.1.3 Digital tillgänglighet

Digital teknologi har öppnat upp nya vägar att bevara och använda arkivhandlingar. Geografiska och fysiska hinder som tidigare hindrat möjliga användare har börjat vittra bort, i samband med arkivinstitutions satsningar på digitala arkiv. Med detta följer också förväntningar. Användarens syn på vad som kan göras med handlingar, och vad som kan åstadkommas genom dem, har förändrats (Dingwall 2010, s. 151). Ur arkivinstitutions perspektiv är digitalt tillgängliggörande mer komplicerat. Bibliotek var relativt tidigt ute med att skapa digitala kataloger över sina samlingar, för arkivinstitutioner har det tagit längre tid. Arkivhandlingar tenderar att vara mer varierande än de material som återfinns i bibliotekens samlingar, och varit svårt för arkivinstitutioner att passa in sina samlingar i de format som utformats för bibliotekskataloger (Whittaker, Thomas 2009, s. 78ff). De behov som finns för hur system och sökverktyg ska utformas skiljer sig också ofta mellan olika arkivinstitutioner (Whittaker, Thomas 2009, s. 83), vilket rimligtvis borde komplicera samarbeten mellan institutioner för att skapa digitala plattformar. I detta avsnitt undersöks digitaliseringen av det Polska källinstitutets arkiv, och hur det har anpassats för digitala plattformar. Detta kontrasteras med Gunhild och Einar Tegens respektive personarkiv, där det inte fanns några planer för digitalisering vid intervjuutläppet med UUB 4.

Inte vad jag vet, som det ser ut med digitalisering av våra personarkiv så är det rent teoretiskt möjligt. Men, just nu har vi inget effektivt sätt att göra det på i så stora mängder. Vi har digitaliserat delar av andra personarkiv som pilottester, det har gått bra men det är väldigt tidskrävande att göra.

UUB 4

Det är teoretiskt möjligt, menar UUB 4, att digitalisera Gunhild och Einar Tegens respektive personarkiv men det skulle vara tidskrävande och komplicerat att organisera arkivet digitalt (UUB 4).

Den digitalisering som sker av personarkiv på Uppsala universitetsbibliotek är generellt sådan som beställs av forskare eller andra användare. De beställer digitalisering av vissa valda handlingar, mot betalning. Efter att materialet digitaliserats görs det också tillgängligt för allmänheten via Alvin. Om materialet i de två arkiven tillhörande paret Tegen skulle digitaliseras skulle det krävas ett större projekt med resurser från utomstående aktörer (UUB 4).

Information om Gunhild och Einar Tegens respektive personarkiv är svåröverkomlig, i synnerhet i jämförelse med det Polska källinstitutets arkiv. I UUB 4:s erfarenhet så är forskare som arbetar med denna typ av material är så vana vid att få söka upp det, och resa till det, så det är aldrig några problem att få dem att förstå att det är så det måste vara (UUB 4) Informationen om arkivet sprids främst genom den forskning som görs av utomstående forskare, och aktörer som via sina egna medel tillgängliggör materialet eller information därom.

År 2015 påbörjade anställda vid Handskriftsavdelningen på Lunds universitetsbibliotek det projekt vars mål var att det Polska källinstitutets arkiv skulle omförtecknas, och delar av det digitaliseras och översättas. Omförtecknandet och översättningsarbetet har behandlats i ett tidigare avsnitt, här beskrivs digitaliseringsprocessen, och arkivets digitala form på universitetsbibliotekets webbplats under rubriken "Witnessing Genocide", och i databasen Alvin.

Det Polska källinstitutets arkiv fanns i digital form innan projektet började 2015. I samband med projektets start gjordes arbetet om igen. Informant LUB 1 berättar att arkivet tidigare levde i "en dold tillvaro nere i vårt magasin" (LUB 1). Alla delar av arkivet finns inte i digital form i Alvin. LUB 1 och 2b berättar att de utgick från vilka material som oftast eftersöktes av användare, och digitaliserade dem som det fanns intresse för. Det hade varit onödigt, enligt LUB 2b, att digitalisera de delar av arkivet som aldrig eftersökts.

Det hade varit onödigt att digitalisera Polska källinstitutets fakturor, eller utbetalning av löner, det finns samlat i en kapsel så att är man intresserad av deras ekonomi så tycker vi att man kan söka upp oss och komma hit och få tillgång till det. Men det har aldrig efterfrågats.

LUB 2b

De nedtecknade vittnesmålen, som samlats in via intervjuer av det Polska källinstitutet, var prioriterat material, enligt LUB 1. Att huvudsakligt fokus lades på intervjuerna berodde på att det ansågs vara ett unikt material, och det var också vittnesmålen som var mest eftersökta av användare (LUB 1). Att avgöra vilket eller vilka handlingar och arkiv som ska få resurser för att tillgängliggöras kan vara komplicerat. Enligt Hedstrom, som presenterats i ett tidigare avsnitt, kan värdet av arkiv och dess handlingar inte endast värderas genom efterfrågan. De delar av ett arkiv som inte anses intressant i en tid och i ett sammanhang kan bli en viktig del i en annan process för att skapa ett socialt minne (Hedstrom 2010). Genom att göra delar av ett arkiv tillgängligt digitalt så värderas vissa delar av arkivet som mer värdefulla än andra. För ansvarig

personal på Handskriftsavdelningen på Lunds universitetsbibliotek var det en fråga om resurser, det uppfattades som omotiverat att använda sina projektmedel för att digitalisera och tillgängliggöra sådant material som ingen bevisligen hade kontaktat Handskriftsavdelningen om.

Ett syfte med att digitalisera ett arkivmaterial och tillgängliggöra det i en databas är ofta att minska frekvensen på hanteringen av materialet, för att försöka säkerställa att materialet bevaras (LUB 3). Att skapa digitala kopior av en handling, föremål eller material kan dock också tära på materialet. I det Polska källinstitutets arkiv finns en del sköra handlingar och föremål, som kräver speciell beaktning vid hantering. De anteckningsböcker som finns i det Polska källinstitutets arkiv är ett exempel på ett sådant material. Dessa böcker användes ofta till undervisning, och var handbundna av material som fanns tillgängliga för fångarna i koncentrationslägren (LUB 2b). Dessa anteckningsböcker ges av informant LUB 1 som exempel på ett material som var svårt att skapa digitala kopior av, på grund av böckernas sköra tillstånd, men också på grund av den mängd sidor som var bok innehöll. Att digitalisera dessa var resurskrävande, främst tidsmässigt, för dem som arbetade med det (LUB 1).

Allt digitaliserat material från det Polska källinstitutets arkiv har publicerats i databasen Alvin. Databasen skapade i ett gemensamt projekt mellan Lunds universitetsbibliotek, Uppsala universitetsbibliotek, och Göteborgs universitetsbibliotek. Ett flertal andra kulturarvsinstitutioner har lagt in sitt digitaliserade material i databasen (Alvin u.å. c). Flera åtgärder har tagits för att göra det digitala arkivet enkelt att navigera i, och för att informationen däri ska vara både sökbar och hittbar för olika användare (LUB 1, LUB 2b). Det polska källinstitutets arkiv kan också återfinnas på Universitetsbibliotekets vid Lunds universitets webbplats. Via webbplatsen ”Witnessing Genocide” går det att finna information om arkivet, information om hur en kan söka i materialet, och en alfabetiskt ordnad lista på intervjupersonerna som lämnat vittnesmål till det Polska källinstitutet (Universitetsbiblioteket 2017). Portalen har anpassats för de användare som av olika skäl är intresserade av arkivet, men som kan sakna de förkunskaper om arkivet som hjälper dem finna de handlingar de är intresserade av. I portalen finns förslag på olika teman som användaren kan välja att undersöka. Informant LUB 1 berättar att detta är ett försök att underlätta för de användare som inte kan söka, eller inte vet vad de söker efter. Vilka teman som skulle finnas på sidan valdes av de som arbetade med digitaliseringsprojektet av arkivet, och de utgick från vad de trodde att en gymnasieungdom eller person från allmänheten skulle kunna vara intresserad av (LUB 1).

Ovana arkivanvändare har andra krav på digital användbarhet än vad en forskare har, menar LUB 1. Precis som UUB 4 så uppfattar LUB 1 att forskaren är ofta van vid olika universitets otympliga databaser med varierande funktionalitet, och har ofta lärt sig att arbeta med och runt detta. En ovan arkivanvändare har helt andra krav på både form och funktion. Det finns dock en del begränsningar i gränssnittet som används på Universitetsbibliotekets webbplats, upplever informant LUB 1, denne anser att de har gjort den bästa portal de kan inom ramen för vad Universitetsbibliotekets mallar för webbgränssnitt tillåter (LUB 1).

Tidigare har det Polska källinstitutets arkivförteckning beskrivits, och hur den indexerades för att harmoniera terminologin med andra internationella samlingar, och

göra det lättare att söka på specifika delar av arkivets innehåll. Även de digitaliserade handlingar som finns tillgängliga i Alvin har givits standardiserade metadata som gör att användaren kan söka på olika platser och personnamn, men också olika typer av övergrepp och krigsförbrytelser. Detta är främst värdefullt för de forskare som gör djupforskning, berättare LUB 3 vid vårt intervjutillfälle. Detta underlättar forskarens arbete eftersom hen kan avgöra vilka handlingar i arkivet som berör de områden som forskningen gäller. För den användare som söker efter en viss person så kan denne relativt enkelt bekräfta om personen finns nämnd i arkivet eller inte, genom att undersöka de digitaliserade transportlistorna till exempel (LUB 3). Förutom portalen på Universitetsbibliotekets webbplats som leder användare in i det digitala arkivet så finns det också möjlighet att nå arkivet och enskilda handlingar däri genom sökningar i Google (LUB 2b). Det är återigen den standardiserade indexeringen som gör att relevanta handlingar visas som resultat. Digitaliseringen har öppnat samlingen för världen, berättade LUB 2b, som upplever att mängden frågor som Handskriftsavdelningen har fått om arkivet sedan det digitaliserades har ökat stort (LUB 2b).

Nicole Convery avslutar sitt kapitel "Information management, records management, knowledge management: The place of archives in a digital age" i *The future of archives and recordkeeping* (2011) med att argumentera för att arkiv, istället för att samarbeta med andra institutioner, ska skapa sina egna digitala plattformar. Detta eftersom en mer specialiserad plattform som skapats med hjälp av de arkivarier som känner till arkivens handlingar och arbetsätt bäst blir mest användarvänlig. Att olika grupper specialister positionerar sig kunskapsmässigt leder till att användare av just deras tjänst får ut mer värde av den, menar Convery. Som tidigare framhållits av Whittaker och Thomas har arkiv legat ett steg efter i digital närvaro, om man jämför med andra ABM-institutioner (Whittaker, Thomas 2009 s.78ff). Convery, som påpekar att arkiven har gått från att tjäna makten till att tjäna folket, menar att arkivinstitutionernas fokus därmed skiftas från dess tidigare liv till dess framtid. Användaren till arkivets digitala tjänst använder sig troligtvis även av andra hemsidor. Från sociala medier, till traditionella medier i digital form och andra kunskapskällor på internet; användarens vanor från andra tjänster på internet skapar förväntningar på hur en tjänst ska fungera (Convery 2011). Detta är en utmaning för olika kulturarvsinstitutioner, som generellt inte har samma ekonomiska möjligheter att skapa och utveckla digitala arkiv och hemsidor som företag har. För dessa institutioner är den digitala närvaron ofta en verksamhet vid sidan av huvudverksamheten, som av ekonomiska skäl kan väljas bort.

Paul Conway använder i "Preservation in the Age of Google: Digitization, Digital Preservation, and Dilemmas" sökmotorn Google som en metafor för den digitala användarens förväntningar på sin digitala upplevelse. Precis som Convery så menar Conway att användarens vanor från hur andra hemsidor används och fungerar överförs till de hemsidor som skapas av arkiv och bibliotek. Samtidigt förväntar sig användaren att information ska finnas tillgänglig digitalt, och eftersöker allt mer sällan analog information. (Conway 2010).

Som en del av Lunds Universitetsbibliotek så har Handskriftsavdelningen möjlighet att utnyttja LUB:s webbplats för att visa upp sina samlingar, och som bekant så har de också möjlighet att tillgängliggöra sina arkiv på Alvin. Genom dessa samarbeten så har Handskriftsavdelningen möjlighet att tillgodose användares behov av arkivmaterial

digitalt, och samtidigt visa upp sina samlingar för användare som annars inte hade besökt dem. Att dela en digital närvaro med Lunds universitetsbibliotek, och via Alvin, kan därmed leda till digitala besökare som aldrig hade funnit sin väg till deras samlingar annars. Den negativa aspekten av detta är, som LUB 1 beskriver det ovan, att de tvingas använda mallar för hur deras portaler ska se ut och fungera (LUB 1). Att handskriftsavdelningen är relativt lättillgänglig digitalt sker därmed på bekostnad av att ha en mer specialanpassad digital plattform.

Arkivinstitutionerna och de samlingar de förvaltar får delvis en ny roll i samband med den globalisering av information som pågår. Om arkiv ska fortsätta vara ett verktyg för att skapa, underhålla och dela minnen måste de vara tillgängliga och användbara (Millar 2006). Enligt detta synsätt kan det vara en fördel att vara en del av en större digital portal, trots eventuell brist på eget bestämmande över hur institutionen eller dess samlingar presenteras.

Oavsett hur det Polska källinstitutets arkiv presenterats digitalt så är det tydligt att arkivet nu befinner sig på en plats och i en kontext som skiljer sig från dess ursprung. Arkivet har ordnats och förtecknats flera gånger, och tillförts nya handlingar och nya metadata. Arkivets ursprungliga syfte var bevisföring, både som ett juridiskt och historiskt dokument. Digitaliseringen av arkivet, och de åtgärder som tagits för att göra det tillgängligt bör ha bistått detta syfte i vår tid.

4.2 Arkiven i publik verksamhet

När det Polska källinstitutets material överlämnades från Lakocinskis ättlingar delades samlingen upp i två delar. En del av samlingen tillföll Lunds universitetsbibliotek. Detta material innehöll främst olika typer av handlingar, som samlats in eller producerats av Lakocinski eller det Polska källinstitutet. Den andra delen av samlingen överlämnades till Kulturen i Lund, denna del av samlingen bestod främst av olika föremål som samlats in av Lakocinski och det Polska källinstitutet (Rudny, u.å.).

4.2.1 Institutionernas intressen

Handskriftsavdelningen på Lunds universitetsbibliotek har fått ett flertal förfrågningar om att låna ut material från arkivet till olika utställningar. Informant LUB 1 menar att det är en balansgång, kan de undvika att släppa ifrån sig materialet så gör de gärna det. Att materialet syns i en utställning kan dock också vara en ”väg ut” (LUB 1) för materialet, och ett sätt att bidra till att sprida kunskap om arkivets existens, menar LUB 1.

En lösning som LUB 1 ser på den ovan nämnda konflikten är att göra materialet i arkivet tillgängligt för utställningar, men inte nödvändigtvis i fysisk form. Den del av arkivet som är digitaliserad kan användas till utställningar eller annan publik verksamhet, på vilket sätt utställaren än vill visa upp det (LUB 1).

Handlingarna har spår av hantering, på vissa handlingar har bläcket bleknat. En handling som är eftertraktad av utställare är det så kallade urinbrevet, som är delvis textat med urin för att dölja information om de medicinska experiment som utfördes i Ravensbrück som förmedlades i brevet. Detta, tillsammans med vissa andra dokument,

upplåtes sällan till utställningar eftersom slitaget på dem har blivit markant. Handskriftsavdelningen försöker också rotera de handlingar som används i utställningar, för att minska slitaget på enskilda handlingar (LUB 2b).

Handlingar från det Polska källinstitutet arkiv används i Universitetsbibliotekets egna publika verksamhet. Bland annat kan nämnas att de antecknings-, och läroböcker som finns i arkivet visas upp (LUB 3), bland annat i en visning som jag själv deltagit i tillsammans med andra studenter vid masterprogrammet för ABM.

Det sliter ju på dem, men jag tror inte att jag har någonsin har mött ett annat material som har en så stark objektskänsla som de här böckerna. De också är överlevare, så det är ju ett tacksamt objekt att visa upp i en visning, men det är som sagt också otroligt viktigt att de överlever.

LUB 3

Enligt LUB 2b är det förutom vittnesmålen även läroböckerna, poesiböckerna, och transportlistorna som är mest intressanta för dem som vill ställa ut materialet, eller använda det i andra publika sammanhang. Transportlistorna är tacksamma eftersom de innehåller så mycket information, läro-, och poesiböckerna eftersom de utmanar bilden av hur livet för fångarna i koncentrationslägren var, enligt LUB 2b.

Alternativa metoder för att visa materialet publikt och samtidigt till största möjliga mån undvika slitage på handlingarna undersöks. Istället för att bidra med fysiskt material till en vandringsutställning i USA så bestämdes det att en dokumentär skulle göras istället. Dokumentären baseras i vittnesmålen, och dokumentärskaparen har försökt att samla ihop intervjuer med de som lämnat vittnesmål till arkivet, som fortfarande lever (LUB 1; LUB 3).

Möjligheter att visa upp arkiv eller enskilda arkivhandlingar utan att visa upp de fysiska exemplaren av dessa verkar vara det som föredras av arkivet. Fördelarna och nackdelarna med detta finns det delade meningar om i den arkivvetenskapliga sfären. Daniel H. Traister (2000) anser att arkiv måste kompromissa i den allt tuffare "library economy". De som har ansvaret för arkivens bevarande, tillgänglighet, och överlevnad måste ha i åtanke att arkiven även måste rättfärdiga sin existens, och inte gömmas undan från dem som vill använda dem. Kostnaden för att bevara arkiven blir omotiverat stor, när arkivens långsiktiga bevarande alltid sätts före forskning och användarens intressen. Istället menar Traister att arkiven ändå kommer att försvinna, att brytas ner, så varför inte tillåta att de används när de fortfarande finns kvar?

En annan aspekt av detta är rättfärdigandet att förvärva, och bevara specialsamlingar. Det är inte arkivinstitutionens roll att bestämma vad som är kultur, och vem som får tillgång till det. "While it is alive, why should it not get used, felt, touched, admired, smelled, by real live people with real live interests and varied competencies of which we might not approve, but which we also have no right or ability to judge?" (Traister 2000, s. 71).

Detta synsätt på arkiv och tillgängliggörande därav är inte okontroversiellt, och många skulle mena att en balans mellan tillgängliggörande och bevarande är det bästa möjliga för samlingar. Traisters kritik av arkivinstitutionernas håra kontroll på sina arkiv och handlingar åsidosätter den traditionella synen på arkiv som bevis. Traisters syn på detta

är praktisk: fysiska arkivhandlingar är skapade av organiskt material, precis som människor så kommer de en dag försvinna. Beviset av handlingen, och händelsen den beskriver eller representerar, finns kvar om den fysiska handlingen formateras om i ett annat medium (Traister 2000). Här gör Traister en åtskillnad mellan digitala och fysiska arkivhandlingar. Den fysiska handlingen verkar enligt Traister vara dömd till förstörelse, oavsett bevarandeåtgärder. Den digitala handlingen är istället dömd till evigheten, att existera långt efter att dess fysiska motsvarighet har försvunnit.

Om detta resonemang kopplas till de modeller som beskrivs i teoriavsnittet i denna uppsats – livscykelmodellen och records continuum-modellen – så placeras det fysiska arkivet i den mer traditionella livscykelmodellen där handlingar har en mer organisk livscykel, och det digitala arkivet placeras i continuum-modellen. Men det har också en annan följd. Den digitala avbildningen av arkivet är just detta – endast en avbild, och kommer en dag endast vara ett bevis över att ett fysiskt arkiv en gång funnits.

Traister har en nästintill motsatt syn på bevarande av arkivmaterial är det som framkommer i samtalen med informanterna i denna undersökning. Traisters förslag är att digitalisera för att behålla historiska bevis, informant LUB 1, 2 och 3 är samtliga överens om att det fysiska arkivet bör bevaras, och att digitalisering av arkivet är ett sätt att försäkra sig om att det fysiska arkivet bevaras.

Polska källinstitutets arkiv, vilket som bekant till stor del finns i digital form, kommer därmed att kunna finnas kvar som digitalt bevis över Förintelsen. Men vissa aspekter av materialet kommer oundvikligen gå förlorat. Det ovan nämnda urinbrevet som beskriver medicinska experiment i skrift som vanligtvis är osynlig. LUB 1, 2, 3 är överens om att handlingarna i sin fysiska form har ett värde, informant två berättar att relationen till arkivet och den information det innehåller ändras när personer som visas materialet få se det med egna ögon, och känna på det. Vart gränsen ska gå mellan bevarande och tillgängliggörande är inte självklar, och det är inte heller något som kommer att besvaras med säkerhet i denna uppsats. I dessa individuella fall finns det dock en öppenhet för att låna materialet till publik verksamhet, men arkivinstitutionens främsta intresse är bevarandet av arkivet för framtiden.

4.2.2 Utställarnas intressen

En av informanterna har deltagit i att skapa den permanenta utställning som finns på Kulturen i Lund, som främst består av den delen av det Polska källinstitutets samling som donerades till Kulturen. Utställningen ersatte en tidigare utställning med material från samma samling. Den första utställningen hade en mörkare ton, som många besökare blev starkt berörda av. Den nya utställningen är annorlunda utformad, mer som ett studierum eller som ett arkiv, enligt U 5. Föremålen ligger gömda i lådor, på väggarna finns utdrag ur intervjuer med överlevare, som kan kopplas till föremålen som finns i närheten.

Ett problem som uppstått i utställningen är bevarandet av vissa föremål av plast. Detta inkluderar bland annat prydnadsföremål som gjorts av tandborsthandtag. Dessa har, trots sin placering i mörka lådor börjat brytas ner. Kulturen undersöker möjliga lösningar för att bevara materialen som de anser vara viktiga kvarlevor. En möjlig lösning är att göra kopior av föremålen, som kan användas i utställningen, och förvara originalen i svalt magasin. Plastens nedbrytningsprocess stoppas inte av detta, men

förhoppningsvis saktas den ned. Än så länge har de inte funnit något sätt att avbilda föremålen av tandborstskrift på ett tillfredställande sätt, de är delvis genomskinliga, med väldigt små mönster på, och med sprickor inuti, vilket gör det svårt att göra en 3D-avbildning. En möjlig lösning är att låta en person skapa en kopia för hand, ur ett liknande material. Tills vidare har dessa föremål ersatts av bilder på dem (U 5).

Informant U 6 utformade en utställning inför Förintelsens minnesdag 2019, som kunde ses inuti och utanför kulturhuset där informanten är anställd. Handlingar från det Polska källinstitutets arkiv hade en central roll i utställningen, vars syfte var att belysa kvinnliga överlevare från Förintelsen, och deras berättelser. Vittnesmål används både i utställningen, och i en relaterad teaterutställning. Teckningar från arkivet används i utställningen, och stora kopior kan ses utanför kulturhuset. Inne i utställningen finns teckningarna i original med mer information om konstnärerna och motiven (U 6).

Precis som U 6 själv noterar i vår intervju så är de kvinnliga fångarnas historia inte speciellt väl undersökt. Det har under senare år skrivits en del om kvinnors upplevelser under Förintelsen, men då främst som ett tillägg till det manliga narrativet (U 6). Enligt Waxman beskrivs kvinnor ofta som mödrar, eller systrar, och deras omhändertagande roll belyses ofta. Men att tolka vittnesmål från kvinnor är på många sätt komplicerat. Många som överlevt Förintelsen har svårt att finna sig själv, eller sin upplevelse, i de narrativ som skapats. Waxman menar att det finns tendenser till att de vittnesmål som lämnats av kvinnor ibland läses selektivt, och att beskrivningarna av de kvinnliga upplevelserna under Förintelsen stämmer överens med, och hämnas av, vår förståelse av den tidens könsnormer. Kvinnor ses även ofta som oproblematiske offer, trots att det finns gott om beskrivningar av våld som utövas av kvinnor mot andra fångar i lägren (Waxman 2004, s. 150f).

Kristin Wagrell har undersökt projektet ”P.K. – en utställning om intolerans” som skapats för Forum för levande historia. Vad hon fann var att projektets teman fokuserade på överlevnad och hopp. De berättelser om Förintelsen som delas här har ofta ett övergripande narrativt tema. Ofta handlar det om en person eller mindre grupp som vågar stå upp mot överheten för att hjälpa en medmänniska (Wagrell 2015).

Ett syfte med att visa upp denna typ av vittnesmål är enligt Wagrell att ge besökaren, medborgaren, verktyg att själva stå upp för sina medmänniskor i svåra situationer. Genom att berätta om händelser som fick en ”positiv” upplösning genom en persons ingripande när de idén om att även en enskild individ kan göra skillnad, att en inte ska ”följa med i strömmen”, och ha kurage nog att ifrågasätta när en ser att människor behandlas på ett negativt sätt. I dessa utställningar är Förintelsen en lektion i civilkurage. Förintelsen är ett verktyg med syfte att främja demokrati, och öka tolerans (Wagrell 2015).

Även Waxman beskriver hur vittnesmål, eller delar av vittnesmål, från Förintelsen ofta relaterar till hopp, heroism och överlevnad när de används i publik verksamhet. Waxman beskriver en situation där en Förintelseöverlevare ombeds tala inför en amerikansk skolklass. Klassens lärare ber att talet ska handla om hopp och överlevnad, men överlevaren har svårt att se hur hon ska kunna tala om dessa ämnen, när hennes upplevelse av Förintelsen var något helt annat. Den berättelse som hon har att dela med sig av skiljer sig från det tema som har blivit det dominerande i vår tid, och därmed

uppfattar hon att hennes egen upplevelse blir åsidosatt (Waxman 2004, s. 186). Detta är en individuell händelse, som visar på ett större mönster. Waxman beskriver en homogenisering av Förintelsen som historisk process. Det som inte passar in hamnar i utkanten av den delade erfarenheten, och en universell identitet skapas för överlevaren (Waxman 2004, s. 158).

Genom att fokusera på överlevnad så blir Förintelsen genom flera olika vittnen en berättelse om människans styrka och överlevnadsinstinkt. Zygmunt Lakocinskis arbete lyfts också fram. Detta mycket eftersom han var den drivande kraften bakom insamlingen av föremålen och vittnesmålen som det Polska källinstitutets samlingar består av, men han blir också en figur som föregår som gott exempel för hur en ska agera. Han var proaktiv, och samlade in material under kriget och därefter för att ha bevis för vad som hänt, och för att bevara minnet av vad som hänt. I samband med att före detta fångar började anlända till Sverige så började han samla på de föremål som hade följt med dem på den långa resan. Dessa föremål hade, om inte Lakocinski ingripit, troligtvis förstörts. Han bröt mot flera dåtida riktlinjer om hur personer och de föremål som följde med dem skulle hanteras, och blir därigenom en karaktär som agerar precis som de utställningar som Forum för Levande historia försöker få oss att agera idag.

Att använda sig av föremål i utställningar om Förintelsen är inte okontroversiellt. Kulturen fick in ett klagomål från en släkting till en överlevare, som var negativ till hur en informationsskylt som använts i koncentrationsläger visades upp i utställningen. Skylten i fråga visade upp de olika kategorier av fångar som fanns i lägren, och vilka symboler som hörde till vilken kategori. Den kategori fången tillhörde behövde inte korrespondera speciellt väl med orsaken till varför fången var i lägret. Till exempel placerades många kvinnor som sändes till koncentrationsläger i kategorin ”prostituerade”, trots att de aldrig dömts eller tidigare anklagats för att vara prostituerade. Enligt klagomålet hade inte Kulturen gjort det tydligt nog att kategorin en fånge placerades in i, inte alltid överensstämde med orsaken till att de var i lägret. Därmed uppfattade personen att deras släkting, av Kulturen, pekades ut som prostituerad (U 5).

Efter att klagomålet nått Kulturen ändrade de vissa texter i utställningen för att tydligare reflektera detta. De valde dock att behålla skylten som visade fångarnas kategorisering, trots att personen som lämnade in klagomålet ville att den skulle tas bort. Skylten är värdefull för utställningen, menar informant U5 eftersom den hjälper pedagogerna som arbetar med utställningen att starta ett samtal om tolerans, och hur det kan bli om vi börjar placera in människor i olika fack (U 5).

I USA har det under de senaste årtiondena samlats in mängder med vittnesmål från Förintelseöverlevare, i ett flertal olika projekt. Noah Shenker undersöker i ”Embodied memory: the institutional mediation of survivor testimony in the United States Holocaust Memorial Museum” hur The US Holocaust Memorial Museum använder sin samling av vittnesmål. Museet fungerar simultant som arkiv, museum, minnesplats, och som en plats för undervisning om Förintelsen. Museet har gjort upprepade försök att expandera sina samlingar. De vittnesmål som samlades in kom att få sällskap av föremål från olika koncentrationsläger, däribland Majdanek, ett polskt förintelseläger (Shenker 2009).

Föremålen skulle fungera som ett komplement till de audiovisuella vittnesmålen, och viljan hos dem som ansvarade för utställningarna var att föremålen skulle ge en ytterligare tyngd till utställningen, och fungera som bevis. De ville undvika att ha "a textbook on the walls" (Shenker 2009). Det fanns en spänning i vad som skulle komma att bli museets syfte. Skulle det vara för de överlevandes familjer och anhöriga, eller skulle det ha som syfte att upplysa framtida generationer om Förintelsen, långt efter att de som överlevt folkmordet gått bort?

Många av de föremål som samlats in kom från överlevare, och donerades till museet i samband med att de gav sina vittnesmål. Vad som skulle visas, och inte, i museets utställningar blev en omdiskuterad fråga. Ofta blev lösningen att känsligt material fotograferades och visades upp i fotoformat i utställningen, eller att föremål visades upp bakom s.k. "privacy screens" (Shenker 2009). Det som var mest omdebatterat var mänskliga kvarlevor, hår från fångar i koncentrationsläger. Museet hade fått en större mängd av denna typ av mänsklig kvarleva från Polen, och de planerade först att visa upp det i utställningen. Flera anhöriga till personer som varit fångar i koncentrationslägret i fråga gick dock i opposition mot att kvarlevan skulle visas upp. Lösningen att fotografera håret, och använda bilden i utställningen, eftersom de anhöriga främst opponerade sig mot att kvarlevorna visades i sin fysiska form (Shenker 2009).

Katrine Tinning har i artikeln "To Survive Ravensbrück: Considerations on Museum Pedagogy and the Passing on of Holocaust Remembrance" (2016) undersökt Kulturens utställning, och de föremål som visas upp däri. Föremålets syfte är att skapa empati, speciellt hos unga besökare, blir en av hennes slutsatser. Även Johanna Bergqvist Rydén har undersökt föremålen ur denna utställning, men ur en annan synvinkel. I artikeln "When Bereaved of Everything: Objects from the Concentration Camp of Ravensbrück as Expressions of Resistance, Memory, and Identity" undersöker hon föremålets ursprungliga intention, och varför de skapades. Att skapa och ha egna föremål var förbjudet i koncentrationsläger, och om de upptäcktes kunde innehavaren bli bestraffad. Trots detta fanns det en materiell kultur i lägret, där fångar skapade egna små föremål, som de behöll själva och gav bort. Kreativitet, fantasi, och skapande är en del av att vara människa, och föremålen hjälpte fångarna att behålla en känsla för sin identitet i lägret (Bergqvist Rydén 2017). Den ursprungliga intentionen med de föremål som skapades liknar enligt Bergqvist Rydéns undersökning det sammanhang som nu används för att visa upp dem. Många utav de föremål som finns i Kulturens utställning vittnar även om överlevnad på ett annat sätt, föremålet kommer antagligen från en Förintelseöverlevare som anlände till Malmö med de vita bussarna. I det fall som nämns ovan, där att använda hår som klippts av fångar i en utställning blev omdiskuterat så är situationen nästintill den motsatta. Det vittnar istället om tvång, anonymisering, och död.

4.3 Institutionernas relation till arkiven

Det Polska källinstitutets arkiv förankrar handskriftsavdelningen på Universitetsbiblioteket i sin samtid, anser LUB 3.

”Jag tror att det finns ett starkt värde för att det kopplar ett verksamhetsområde och en avdelning som vanligtvis inte bara står med en fot, utan båda fötterna i en historia som är oftast längre tillbaka än 1900-talet. Då tror jag att det här är ett bra sätt att hålla den här avdelningen i sin samtid”

LUB 3

Arkivet sticker ut bland de andra samlingarna, både genom sitt innehåll och genom sitt mer sentida skapande. Att det har en mer samtidshistorisk prägel är nyttigt för arkivet, menar LUB 3, som lägger till att arkivets större samlingar är ”spretiga”, med vittskilda ämnesområden, och att det Polska källinstitutet arkiv bidrar till denna variation.

Projektet att tillgängliggöra arkivet initierades från aktörer utanför Lunds universitetsbiblioteks och Handskriftsavdelningens verksamhet. Lund University Foundation, en amerikansk välgörenhetsorganisation visade intresse för att samla in pengar till ett större projekt vid universitetet (LUB 1). Svenska stiftelser hade tidigare inte varit intresserade av att bidra ekonomiskt till projekt för att tillgängliggöra arkivet. Finansieringen kom istället från insamling från privatpersoner i USA. En anställd vid Handskriftsavdelningen talade om arkivet vid två olika tillfällen i USA, vid middagar som organiserades för donatorer från två olika judiska församlingar i landet. LUB 1 var vid tillfället oroad över att tala inför en judisk församling om ett vittnesmålsarkiv från Förintelsen som innehöll en så liten mängd vittnesmål från judar, jämfört med katoliker. Den respons som LUB 1 fick efter föredraget var dock positiv:

Med de var så otroligt positiva och många kom fram då, inklusive deras rabbi och sade att äntligen är det någon som trycker på att det här är en mänsklig angelägenhet inte bara en angelägenhet för judar. Så det kändes väldigt positivt. Och sedan dagen efter så flög jag till Florida och så gjorde vi om hela grejen där inför en ungefär lika stor församling, och samma respons.

LUB 1

Finansieringen kom främst från privatpersoner i USA, när svenska stiftelser såg att projektet skulle kunna genomföras bidrog även de med medel. Lunds universitet stödde även projektet, och det bestämdes att arkivet skulle tillgängliggöras digitalt under universitetets 350-årsjubileum 2017. Projektet uppmärksammades i media, och när arkivet offentliggjordes i databasen Alvin så blev det snabbt det mest digitalt välbesökta arkivet i databasen, en position som det fortfarande innehar våren 2019. Enligt informant 1 beror detta mycket på den marknadsföring som gjordes av arkivet innan det offentliggjordes digitalt, och hen förutspår att arkivet kommer att förlora denna position i framtiden (LUB 1).

När pengarna för projektet är slut, och översättningarna av vittnesmålen är färdigställda, så menar informanterna LUB 1 och 3 att handskriftsavdelningen kommer att inta en mer tillbakadragen, förvaltande roll gentemot arkivet. LUB 1 hade velat se en fortsatt utveckling av arkivets digitala närvaro på Alvin i samband med att databasen förbättras. Dock skulle detta kräva ytterligare finansiering, vilket ses som osannolikt vid detta tillfälle. LUB 3 anser att hur arkivet används pedagogiskt i framtiden inte ligger på ”deras bord”. Handskriftsavdelningen har materialet, vad som görs med det är upp till någon annan (LUB 1; LUB 3).

4.4 Etiska aspekter

Det Polska källinstitutets arkiv har, som tidigare nämnts, gjorts tillgängligt digitalt två gånger. Vid det första tillfället anonymiserades namnen på personerna som intervjuats, vid det andra tillfället anonymiserades inte materialet.

När man började lägga ut de här intervjuerna första lilla projektet innan min tid på UB, då valde man av ren försiktighet att svärta namnen på de som intervjuades. Med motiveringen att det kunde upplevas som känsligt.

LUB 1

För att skydda personen som lämnat intervjun valde institutionen att anonymisera materialet som då fanns digitaliserat på deras webbplats (LUB 1). Detta tillvägagångssätt var dock inte helt okomplicerat, enligt LUB 3:

Den gamla versionen utav det som publicerades var anonymiserat, där man tog bort namnen men man kunde ju ändå genom att läsa vittnesmålen, i vissa fall komma fram till vem det var. Och det hade vi exempel på där det fanns forskare som hörde av sig som sökte sina släktingar och som sade till mig "jag vet, jag sitter i USA, [...] och läser det här dokumentet", den gamla inscanningen, "och jag vet, för den här berättelsen har min mamma berättat för mig, jag vet att det här är min mamma, kan ni bara bekräfta det för mig? För det är anonymiserat". Och hade den forskaren kommit *hit* så hade det ju fått fram en oanonymiserad version för att vi anonymiserar ju ingenting som lämnas ut i specialläsesalen.

LUB 3

För LUB 3 blev det tydligt att de bemötte användare som besökte dem digitalt, och användare som besökte dem fysiskt olika, och att dessa användare fick olika information från samma material (LUB 3).

Universitetsbiblioteket är en del av myndigheten Lunds universitet. Enligt LUB 1 gör detta att de som arbetar med juridiska frågor vid universitetet får ge sina professionella synpunkter och direktiv angående hur Handskriftavdelningen hanterar och tillgängliggör sitt material. Vid den första digitaliseringen hade juristerna, av försiktighetsskäl valt att anonymisera materialet. Vid nästa tillfälle för digitalisering var ställningstagandet svårare, men beslutet att av anonymisera materialet digitalt togs av Handskriftsavdelningen (LUB 1). Grunden för detta beslut baserades på tre faktorer:

Ett, det är känsligt material men *inte* för de som har intervjuats. Två, de har alla undertecknat den som ett vittnesmål i avsikten att det ska vara publikt tillgängligt, för tanken med det här materialet var ju från början att det skulle kunna användas i krigsrättegångar och användas som ett offentligt gjort material. Så att alla har gjort det, och godkänt att vi lade ut det. Och egentligen tre skäl, om man svärta namnen, vad har man då för nytta av det? För då är det ju omöjligt att söka på det, en stor del användningen av det här materialet skulle ju försvinna.

LUB 1

Att anonymisera materialet gör det, enligt dessa två informanter att materialet blir svårt att forska på. Materialets värde för forskare och andra användare har vägts in i beslut om att inte anonymisera handlingarna, berättar LUB 1. Att anonymisera materialet hade inkräktat på samlingens ursprungliga syfte; att finnas tillgängligt för forskning och rättskipning.

Det är förbluffande ofta i den här världen som, värdet i ett material, tvingar att man går en väldigt hårfin balansgång mellan lagstiftning och liksom någon slags mer omdömesgilla funderingar på *vad är det vi behöver*. Därför att sitta på det här materialet, göra det tillgängligt, men inte *forskningsbart*, jag menar det vore direkt oansvarigt.

LUB 1

Reaktionen på att delar av arkivet finns digitalt tillgängligt, utan att material anonymiserats, har främst enligt de anställda på arkivet varit positiv. LUB 3 menar att det internationellt finns ett annat synsätt i den här frågan än vad det generellt finns i Sverige.

Det var ju någonting som man ser annorlunda på i exempelvis USA för där tycker man att vi ska *lyfta* de här människorna som har varit med om detta. Vi ska lyfta namnen för att säga att ni är hjältar som har överlevt. Men här i Sverige sågs det som att de skulle fara illa på något sätt. Som att de skulle skämmas.

LUB 3

Responser från de donatorer i USA som bidragit ekonomiskt till projektet har varit positiv. Andra Förintelseöverlevare på den sidan Atlanten hade upplevt anonymiseringen, och de svärtade namnen, som ett ytterligare övergrepp i samma kategori som nazisternas strategi att avhumanisera och avidentifiera koncentrationslägerfångarna under deras regim. De kände sig osynliggjorda, trots att syftet var att göra dem en välgärning (LUB 1).

Digitala arkiv möjliggör ökad tillgång på arkivmaterial för dem som eftersöker sådant, men det öppnar också för nya och utökade kränkningar av den personliga integriteten (Gilliland, Wiener 2011). Anne T. Gilliland, och Judith A. Wiener har undersökt etiska aspekter av att digitalisera och tillgängliggöra historiska patientjournaler. Denna typ av handlingar innehåller ofta känsliga uppgifter, men också uppgifter som kan vara intressanta för forskning. Gilliland och Wiener finner olika lösningar för att digitalisera, och eventuellt tillgängliggöra denna typ av material på ett sätt som inte kränker den personliga integriteten hos de personer som omnämns i materialet (Gilliland, Wiener 2011).

Slutsatsen i Gilliland och Wieners undersökning, som görs i en amerikansk juridisk kontext, är att denna typ av material, som innehåller känsliga uppgifter, inte bör tillgängliggöras helt i digital form. Istället bör arkivinstitutionen hitta en lösning som gör handlingarna tillgängliga, men med restriktioner. Handlingarna kan digitaliseras men behållas lokalt hos arkivinstitutionen för att minska frekvensen på hantering, och därmed skador på materialet. En annan lösning kan vara att göra handlingarna tillgängliga, men via slutna nätverk där åtkomsten är kontrollerad. Detta skulle tillåta att utvalda personer kan få tillgång till handlingarna på distans, samtidigt som arkivinstitutionens personal kan kontrollera vad handlingarna används till, och av vem. Det finns dock alltid en risk att handlingarna blir offentliga på internet trots arkivinstitutionens försök att begränsa åtkomsten. Gilliland och Wiener menar att det inte är digitaliseringen som utgör det stora hotet mot den personliga integriteten, utan snarare hur fri åtkomsten är av det digitaliserade materialet (Gilliland, Wiener 2011). Nedan beskrivs två arkiv som har löst frågan om integritet och hantering av känsliga uppgifter genom att lägga restriktioner på vem som får ta del av samlingarna.

År 1979 påbörjades insamlingen av vittnesmål från Förintelseöverlevare i projektet *the Holocaust Survivors Film Project* i USA. När Kevin Glick och Stephen Naron författade sin artikel så innehöll arkivet ungefär 4 500 inspelade intervjuer, som kontinuerligt samlats in sedan projektets start. Samlingen bevaras på Yale University, och har funnits tillgänglig för forskare i VHS-form, som har kunnat visas i deras specialläsesal. I artikeln "Fortunoff Video Archive: New Initiatives for a New Digital Archive" beskriver Glick och Naron digitaliseringen av samlingen, och hur den tillgängliggjorts. För att få ta del av samlingen, och använda den i forskning, så krävs det tillstånd från arkivinstitutionen, och de notifierar i sin tur den person som lämnat vittnesmålet, eller dess anhöriga om att vittnesmålet används (Glick, Naron 2019). Trots att arkivet finns digitalt tillgängligt så är det med restriktioner. Arkivinstitutionen behåller kontrollen över vem som får se materialet, och i vilka sammanhang det används. På detta sätt försöker arkivinstitutionen bevara samlingens, och intervjupersonens integritet, samtidigt som materialet ändå kommer till viss användning i forskningssammanhang. Detta kan ses som *the Fortunoff Video Archives* lösning på dilemmat gällande hur personlig integritet och öppenhet ska kombineras. I detta fall leder inte arkivets digitalisering hela vägen till demokratisering. Målet för det projekt som Glick och Naron var dock inte heller detta, syftet var istället att göra det mer tillgängligt för forskare som inte hade möjlighet att besöka arkivinstitutionens geografiska hemvist (Glick, Naron 2019)

I "Problems of Archiving Oral History Interviews. The Example of the Archive "German Memory" (2000) undersöker Almut Leh några av de svårigheter som arkivinstitutioner kan ställas inför när de väljer att tillgängliggöra arkiv. En sådan svårighet är hur de kan bibehålla intervjupersonens integritet och anonymitet samtidigt som samlingen av inspelade intervjuer och arkivmaterial är tillgänglig för forskning. Den lösning som används på arkivet som Leh undersöker är att inte anonymisera intervjuerna eller materialet, dessa anonymiseras istället av forskaren i den undersökning som hen genomför. Leh menar att det är nästintill omöjligt att anonymisera materialet, dels eftersom intervjuerna ofta börjar med att intervjupersonerna säger sitt namn och sin adress. Även om denna information skulle undanhållas från forskaren så skulle det dock med hjälp av annan information som framkommer i intervjuerna gå att spåra vem som intervjuats. I de videoupptagningar de har så finns det både audio och video av intervjupersonen. Alla dessa faktorer gör en anonymisering av materialet för den forskare som ska undersöka det både resurskrävande, och komplicerat (Leh 2000).

Precis på samma sätt som Glick och Naron beskriver försök att kontrollera digitalt material så försöker den institution som Leh beskriver att kontrollera sina samlingars användande och spridning. Paralleller kan dras mellan det Polska källinstitutets arkiv och de samlingar som nämns ovan. Delar av samlingarna består av vittnesmål, och i två fall är det vittnesmål från Förintelsen som ingår i samlingen. Samtliga samlingar innehåller känsliga uppgifter i varierande form. Det polska källinstitutets arkiv skiljer sig dock från de andra samlingarna på flera sätt. Vittnesmålen som finns i arkivet är nedtecknade, inte filmade eller inspelade, och de är äldre. I skrivande stund har det gått mer än 70 år sedan det Polska källinstitutet genomförde sina intervjuer, därmed har tiden för laglig sekretess som ofta används som en riktlinje även för enskilda arkiv passerat.

Istället presenterar sig ett annat dilemma. När intervjuerna genomfördes under 1945 och 1946 så fick intervjupersonerna godkänna hur deras vittnesmål skulle användas i framtiden. Detta var dock innan internet, och massdigitaliseringen av arkiv. Det kan antas att de överlevare som lämnade sina vittnesmål till det Polska källinstitutet inte trodde att deras vittnesmål skulle finnas fritt tillgängliga för allmänheten i digital form i framtiden. Gilliland och Wiener framhåller att äldre material där personerna som omnämns är döda sedan länge är mindre riskfyllt att tillgängliggöra digitalt (Gilliland, Wiener 2011). Det är dock möjligt att det fortfarande finns personer som lämnat vittnesmål till det polska källinstitutet som fortfarande var vid liv vid tidpunkten för digitaliseringen.

Lunds universitetsbibliotek beslutade som bekant att tillgängliggöra nästan hela det polska källinstitutets arkiv, däribland samtliga vittnesmål och göra det allmänt tillgängligt. LUB 1 och LUB 3 påpekade båda två vid våra intervjutillfällen att värdet av att göra materialet tillgängligt digitalt skulle minska om de tog steg för att anonymisera känsliga uppgifter i handlingarna. Institutionen hade även tidigare erfarenhet av att anonymisering av handlingar inte alltid var lika effektivt som de önskat, precis som Leh beskriver så kan det vara svårt att anonymisera en personlig berättelse, även om ansvarig personal tar bort uppgifter som på ytan gör det uppenbart vem som lämnat vittnesmålet.

Att skapa restriktioner på vilka som har tillgång till det digitaliserade arkivet för att minska möjligheten att känsliga uppgifter sprids, såsom det beskrivs ovan av Gilliland och Wiener, samt Leh, Glick och Naron är inte någonting som vanligtvis görs vid tillgängliggörande av svenska arkiv. Enligt informant LUB 3 finns det både enskilda-, och offentliga arkiv i Handskriftsavdelningens samlingar. Det görs ingen åtskillnad mellan hur dessa arkiv tillgängliggörs av arkivinstitutionen (LUB 3). Enskilda arkiv, det vill säga arkiv som uppkommer i verksamheter som inte omfattas av tryckfrihetsförordningen, omfattas inte av arkivlagen och berörs därmed inte av principen om allmänna handlingars offentlighet (Riksarkivet 2019). Dock väljer, som LUB 3 menar ovan, Handskriftsavdelningen att tillgängliggöra sina arkiv på liknande sätt oavsett om de omfattas av offentlighetsprincipen eller inte (LUB 3). Därmed blir frågan om huruvida vissa forskare ska få tillgång till materialet men inte andra inaktuell. Att göra avvägningar liknande de som Glick och Naron, samt Gilliland och Wiener beskriver kan strida mot svensk lagstiftning om det görs av ett offentligt arkiv. För enskilda arkiv såsom i Handskriftsavdelningens fall kan det innebära ett signifikativt avsteg från praxis.

Att göra vittnesmålen digitalt tillgängliga leder till att både forskare och privatpersoner lättare får tillgång till materialet. Användaren får möjligheten att, som Breakell (2011) menar, själv skapa sin egen förståelse för vittnesmålen, och använda dem för vilket syfte de vill. Därmed avsäger sig handskriftsavdelningen en del av sin roll som förvaltare för arkivet, som många andra arkivinstitutioner fortfarande bibehåller.

Brothman och Dingwall är båda överens om att arkiven är viktiga verktyg i processen att skapa ett socialt minne (Brothman 2001; Dingwall 2010). Genom det Polska källinstitutets digitala närvaro har användare fått möjligheten att söka bland alla vittnesmål som finns i samlingen, istället för att få tillgång till reducerade versioner av

vittnesmålen i forskning. Därmed har användaren möjlighet att frigöra sig från den homogena berättelse som många uppfattar rörande Förtelsen.

5 Diskussion och slutsatser

Detta avslutande avsnitt kommer att inledas med en diskussion om de resultat och den analys som genomfördes i avsnitt 4. Avslutningsvis presenteras frågor som dykt upp under denna undersökning, som kan fungera som uppslag för framtida forskning i detta område.

Vilka praktiska ställningstaganden har gjorts vid bevarande och tillgängliggörande av arkiven?

De ställningstaganden som gjorts vid bevarande och tillgängliggörande av de tre undersökta arkiven: det Polska källinstitutets arkiv, samt Gunhild och Einar Tegens respektive personarkiv, har skiljt sig åt. Gunhild och Einar Tegens respektive personarkiv finns i Uppsala universitetsbiblioteks samlingar. Dessa två arkiv införlivades vid olika tillfällen i samlingarna, och har förtecknats av olika anställda. Resultatet av detta har blivit att arkivförteckningarna skiljer sig åt, och att Einar Tegens personarkivs förteckning uppfattas som mer svårnavigerad av informant UUB 4 som arbetar på arkivinstitutionen. Arkiven är tillgängliga vid förfrågan via Uppsala universitetsbiblioteks specialläsesal. Det finns möjlighet att mot betalning få digitala kopior av hela eller delar av arkiven, men detta har inte utnyttjats av användare. Skulle hela eller delar av arkiven digitaliseras på begäran av en användare så skulle de digitala handlingarna tillgängliggöras via Alvin. Det fanns vid intervjutillfället med UUB 4 inga planer på att digitalisera arkivet.

Det Polska källinstitutets arkiv har vid två tillfällen digitaliserats och gjorts tillgängligt via internet för allmänheten. Häri har det främst varit det andra digitaliseringsprojektet som undersökts. I samband med digitaliseringen så omförtecknades arkivet. Delar av det översattes till engelska och det digitala arkivet fick metadata som skulle göra det lättare för forskare att finna olika nyckelord i arkivhandlingarna.

Digitaliseringsprojektet grundas i en önskan om att göra arkivet tillgängligt för både forskare, och andra användare som intresserar sig för materialet. Det finns även en bevarandenaspekt av digitaliseringen. Vissa av de handlingar som återfinns i arkivet är ömtåliga och kräver försiktig hantering. Den mängd förfrågningar som inkom till Handskriftsavdelningen på Lunds universitetsbibliotek rättfärdigade till viss del en digitalisering av arkivet, för att försöka förlänga livslängden på handlingarna. Mängden förfrågningar som har kommit in från användare gällande detta arkiv har ökat efter att det tillgängliggjorts digitalt, vilket indikerar ett ökat intresse för arkivet. Detta är en utveckling i motsatt riktning från Conways (2010) antagande att efterfrågan på analog information minskar när tillgången på digital information ökar.

Vilka etiska aspekter har beaktats vid bevarande och tillgängliggörande av arkiven?

När det Polska källinstitutet digitaliserades så anonymiserades inga av de handlingar som gjordes allmänt tillgängliga. Genom nyckelord och standardiserade metadata så har det snarare blivit lättare att eftersöka vad som kan anses vara känslig information i dem. En minoritet av arkivets handlingar är inte digitalt tillgängliga, detta beror dock främst på att det, som informant LUB 2b menar, inte fanns något allmänt intresse för

dem. Dessa handlingar går att få tillgång till genom att kontakta Handskriftsavdelningen på Lunds universitetsbibliotek.

Beslutet att digitalisera handlingarna utan att anonymisera dem var inte helt okomplicerat att ta, men de tre informanter som intervjuades för denna undersökning från Handskriftsavdelningen på Lunds universitetsbibliotek var alla överens om att det var rätt beslut. När arkivet först gjordes allmänt tillgängligt i digital form så anonymiserades namnen på de som lämnat sina vittnesmål till det Polska källinstitutet. Trots att namnen var borttagna så var det dock flera användare som genom andra detaljer i vittnesmålen kunde avgöra vem vittnet var. Att anonymisera vittnesmålen fick också som följd att möjligheterna att använda vittnesmålen som underlag till forskning minskade. Handlingarna kunde dessutom läsas i anonymiserad form om användaren besökte specialläsesalen i Lunds universitetsbibliotek, och därför tyckte informant LUB 1 att det var orättvist att de som hade möjlighet att besöka arkivet fick ta del av handlingen, och att de som inte hade sådana resurser fick nöja sig med en anonymiserad version.

Att begränsa information i digitala arkiv är dock inte helt ovanligt. Gilliland och Wiener beskriver som bekant hur olika arkivinstitutioner som digitaliserar och tillgängliggör digitala arkiv innehållandes känsliga uppgifter på olika sätt kan begränsa åtkomsten av dessa handlingar, för att skydda individers personliga integritet. Inga sådana åtgärder har tagits av Lunds universitetsbibliotek när detta material tillgängliggjordes. Bakom detta beslut finns flera faktorer, bland de främsta är enligt LUB 3 att göra arkivet forskningsbart, och att underlätta för dem som söker efter förlorade släktingar, eller förlorade familjeberättelser. Att lösgöra detta material i digital form gör att arkivet blir mer användbart för fler än de som har möjlighet att komma till Lund för att ta del av det. Översättningsarbetet med arkivet gör också att arkivet kan läsas på engelska av dem som inte behärskar vittnesmålens originalspråk. Därmed har arkivet lösgjorts från sin ursprungliga fysiska och språkliga kontext, och arkivets digitala form har även delvis lösgjorts från sitt fysiska original, vars livslängd och läsbarhet på lång sikt begränsas av dess organiska ursprung.

Vilket värde uppfattas arkiven ha för arkivinstitutionen?

Arkivens värde för sina respektive arkivinstitutioner skiljer sig åt. Under intervjun med UUB 4 så blev det tydligt att Gunhild och Einar Tegens personarkiv inte stod ut speciellt mycket jämfört med de andra arkiven som finns i Uppsala Universitetsbiblioteks samlingar, det motsatta stämmer för det Polska källinstitutets arkiv. Grundorsaken till denna skillnad är svår att sätta fingret på. Det är dock värt att notera att två av tre informanter på Lunds universitetsbibliotek har arbetat med digitaliseringen av det Polska källinstitutets arkiv, och därmed känner till arkivets innehåll väl. Inga resurser utöver det vanliga fanns tillgängliga för Gunhild och Einar Tegens respektive personarkiv, vilket eventuellt får effekten att ingen i personalen arbetar aktivt med arkivet utanför hantering vid ärendeförfrågningar.

Det Polska källinstitutets arkiv, och det projekt vars mål var att digitalisera arkivet, har inneburit uppmärksamhet i både svensk och internationell media, speciellt i samband med att arkivet först blev tillgängligt i databasen Alvin. Att arkivet är enkelt att finna har också gjort att det efterfrågas mer för utställningar och annan publik verksamhet. Informant U 6 berättade i vår intervju att hon först hittade arkivet genom några

sökningar på internet, innan detta hade hon aldrig hört talas om det. Det Polska källinstitutet gör att Handskriftsavdelningen har en fot i samtiden, förklarade informant LUB 3 i slutet av vår intervju.

Vilket värde uppfattas arkiven ha för användare?

I denna undersökning har det framkommit att de tre arkiven eftersöks av olika användare. Gunhild och Einar Tegens respektive personarkiv eftersöks främst av forskare som intresserar sig för de handlingar som handlar om flyktinghjälp under andra världskriget, och de vittnesmål från Förintelseöverlevare som samlades in genom SDU:s verksamhet. Det Polska källinstitutet eftersöks ofta av s.k. släktforskare, eller anhöriga till personer som intervjuats. Vissa använder arkivet för att söka efter spår efter anhöriga i transportlistor och andra handlingar, men de flesta hoppas att det finns vittnesmål insamlade och bevarade från just deras släkting. Arkivet används också av forskare både från Sverige och resten av Europa.

Gunhild och Einar Tegens respektive personarkiv innehåller enkätsvar från runt 600 Förintelseöverlevare som kom till Sverige efter andra världskrigets slut. Det Polska källinstitutets arkiv innehåller signerade vittnesmål från ungefär 500 överlevare. Vittnesmålen är insamlade av olika föreningar, och genom olika metoder, men de liknar ändå varandra på flera sätt. SDU:s enkätsvar innehåller information om vad som hände med vittnet innan och under Förintelsen, ofta komplett med personnamn eller annan information som gör att vittnet kan spåras i efterhand. Det Polska källinstitutets vittnesmål samlades in genom intervjuer, och även de innehåller information om livet innan och under Förintelsen. I dessa vittnesmål finns det, vilket har beskrivits i flera avsnitt i denna undersökning, personliga uppgifter som gör att vittnena kan spåras i efterhand. Härmed borde arkiven vara lika intressanta för dem som söker efter vad som hänt med släktingar och vänner under, och efter, Förintelsen. I detta perspektiv borde arkiven ha samma attraktionskraft på dessa släktforskare, som söker efter sina rötter eller vill fylla upp luckor i sitt eget eller sin familjs minne. Att det Polska källinstitutets arkiv används av släktforskare i större utsträckning än de andra två arkiven bör bero på hur lättillgängligt det är. Att Gunhild och Einar Tegens respektive personarkiv inte eftersöks på samma sätt av släktforskare kan leda till att arkivet inte tror att det finns intresse för denna typ av material för andra än forskare, vilket i sin tur leder till att arkivet inte får resurser för att tillgängliggöras för dessa grupper. Både LUB 1 och UUB 4 är, som tidigare nämnts, överens om att forskare tenderar att vara vana vid att finna sin väg runt klumpiga universitetsdatabaser.

Mycket utav det som beskrivs i resultatet av denna undersökning sammanfaller med traditionell arkivhantering, detta indikerar att inga extraordinära åtgärder har tagits vid bevarande och tillgängliggörande av de respektive arkiven. Skillnaderna mellan arkiven vid de två institutionerna är dock stora, de resurser som tilldelas arkiven skiljer sig åt markant. Det kan finnas flera faktorer till detta. En av dessa, som jag själv uppfattat i de intervjuer jag haft med LUB 1, 2, och 3 samt UUB 4 är att personalen som arbetar med arkivet på Lunds universitetsbibliotek under en längre tid har engagerat sig i detta arkivs tillgänglighet. Genom denna exponering och personalens engagemang så har de resurser som går till detta arkiv ökat.

5.1 Framtida forskningsmöjligheter

Denna undersökning har fokuserat på tre arkiv som innehåller vittnesmål från Förintelseöverlevare, och de institutioner som innehar dem. Jag har haft förmånen att ha tillgång till ett rikt källmaterial genom de intervjuer som ligger till grund för denna undersökning. Det finns fler svenska arkiv som innehåller vittnesmål från Förintelsen, denna undersökning skulle i ett framtida forskningsprojekt med fördel kunna utvidgas för att inkludera dem.

En av de forskningsfrågor som undersöks i denna undersökning är vilket värde dessa arkiv kan ha för dess användare. Frågan är i den här undersökningen belyst från arkivinstitutionens och arkivariens perspektiv, men det skulle vara intressant att i framtiden undersöka hur användaren själv uppfattar arkiven, samt hur och varför de används. Genom en sådan undersökning skulle användarens preferenser kunna ställas mot arkivariens och arkivinstitutionens antaganden om hur arkivet kan användas. Detta skulle antagligen leda till intressanta skillnader och likheter i förhållningssättet till tillgänglighet och bevarande blir belysta.

Både det Polska källinstitutets arkiv och den samling vittnesmål som skapades genom SDU:s verksamhet och som finns i Gunhild och Einar Tegens respektive personarkiv skulle kunna undersökas ytterligare ur ett historiskt perspektiv. Det finns gott om forskning som berör hur Förintelsevittnesmål uppfattas i olika tider, och hur detta påverkar insamlingen av dem. En sådan undersökning skulle kunna ha flera olika inriktningar, historiografi och historiebruk ligger nära till hands.

6 Källförteckning

6.1 Empiriskt material

LUB 1	13-02-2019
LUB 2a	19-12-2018
LUB 2b	11-02-2019
LUB 3	18-02-2019
UUB 4	05-03-2019
U5	05-03-2019
U6	25-02-2019

6.2 Referenser

Alvin. (u.å. a). *Gunhild Tegens arkiv*. http://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?aq=%5B%5B%7B%22A_FQ%22%3A%22gunhild+tegen%22%7D%5D%5D&c=5&aq=%5B%5D&af=%5B%5D&searchType=EXTENDED&query=gunhild+tegen&pid=alvin-record%3A8151&dswid=-8455#alvin-record:8213 [2019-04-15].

Alvin . (u.å. b). *Einar Tegens efterlämnade papper*. https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?dswid=-8455&searchType=EXTENDED&query=einar+tegen&aq=%5B%5B%7B%22A_FQ%22%3A%22einar+tegen%22%7D%5D%5D&aq=%5B%5D&af=%5B%5D&pid=alvin-record%3A7746&c=1#alvin-record%3A7746 [2019-04-15].

Alvin. (u.å. c). *Om Alvin*. <https://info.alvin-portal.org/om-alvin/> [2019-08-29].

Arken. (u.å.). *Serie - Samarbetskommittén för demokratiskt uppbyggnadsarbete (SDU)*. <https://arken.kb.se/zmpr-hnsh-9yaz> [2019-03-14].

Bergkvist Rydén, J. (2017). "When Bereaved of Everything: Objects from the Concentration Camp of Ravensbrück as Expressions of Resistance, Memory, and Identity". *International Journal of Historical Archaeology*, 22(3), ss. 511-530.

Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), ss.77-101.

Breakell, S. Encounters with the self: archives and research. I Hill, J. (red.) (2011). *The future of archives and recordkeeping: a reader*. London: Facet, s 23-36.

Brothman, B. (2001) The Past that Archives Keep: Memory, History and the Preservation of Archival Records. *Archivaria*, vol 51, 2001, ss 48-80.

Convery, N. Information management, records management, knowledge management: the place of archives in a digital age. I Hill, J. (red.) (2011). *The future of archives and recordkeeping: a reader*. London: Facet, ss. 191-212.

- Conway, P. (2010). Preservation in the Age of Google: Digitization, Digital Preservation, and Dilemmas. *The Library Quarterly*, 80(1), ss. 61-79.
- Cumming, K. (2010). Ways of seeing: contextualising the continuum. *Records Management Journal*, 20(1), ss. 41-52.
- De Groot, Jerome (2009). *Consuming history: historians and heritage in contemporary popular culture*. London: Routledge
- Dingwall, G. (2010). Life Cycle and Continuum: A View of Recordkeeping Models from the Postwar Era. I Eastwood, T., MacNeil, H, (red.) *Currents of Archival Thinking*. Santa Barbara: Libraries Unlimited, ss. 139-162.
- Gilliland, A. T., Wiener, J. A. (2011) Digitizing and Providing Access to Privacy-Sensitive Historical Medical Resources: A Legal and Ethical Overview. *Journal of Electronic Resources in Medical Libraries*, 8(4), ss. 382-403, DOI: [10.1080/15424065.2011.626347](https://doi.org/10.1080/15424065.2011.626347).
- Glick, K., Naron, S. (2019). Fortunoff Video Archive: New Initiatives for a New Digital Archive. *Umanistica Digitale*. (4). ss. 55-60.
- Groot, J. de (2009). *Consuming history: historians and heritage in contemporary popular culture*. London: Routledge.
- Hedstrom, M. (2010). Archives and Collective Memory: More than a Metaphor, Less than an Analogy. I Eastwood, T., MacNeil, H, (red.) *Currents of Archival Thinking*. Santa Barbara: Libraries Unlimited, ss. 163-179.
- Karlsson, K-G. (2008). *Med folk mord i fokus: förintelsens plats i den europeiska historiekulturen*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Ketelaar, E. (2003). Being Digital in People's Archives. *Archives & Manuscripts*, 31(2), ss. 8-22.
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Leh, A. (2000). Problems of Archiving Oral History Interviews. The Example of the Archive "German Memory". *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*. 1(3). DOI: <http://dx.doi.org/10.17169/fqs-1.3.1025>.
- Lower, W. (2018). The history and future of Holocaust research. *Tablet*. <https://www.tabletmag.com/jewish-arts-and-culture/culture-news/260677/history-future-holocaust-research>. [2019-04-15].
- Lund University Library. (u.å.). *The Polish Research Institute in Lund*. <https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/document/alvin-record:12687/ATTACHMENT-0005.pdf> [2019-04-02].

McKemmish, S. (2001). Placing records continuum theory and practice. *Archival Science*, 1(4), ss. 333-359.

Millar, L. (2006). Touchstones: Considering the Relationship between Memory and Archives. *Archivaria*, 61. ss. 105-126.

Petrie, J. (2000). The secular word Holocaust: Scholarly myths, history, and 20th century meanings. *Journal of Genocide Research*, 2:1, ss. 31-63.

Reed, B. (2005). Reading the records continuum: interpretations and explorations. *Archives and Manuscripts*, 33(1), ss. 18-43.

Riksarkivet. (2019). *Enskilda arkiv – ett mångfacetterat område*. https://riksarkivet.se/Media/pdf-filer/Inspel_Enskilda_ArkU_2019-02-08_FINAL.pdf [2019-08-30].

Rudny, P. (u.å.). *Polski Instytut Źródłowy w Lund (PIZ) (The Polish Research Institute in Lund)*. <http://www3.ub.lu.se/ravensbruck/piz-eng-presentation.pdf> [2019-02-22]

Sahlén, T. (2016). *Informationsförvaltning i offentlig och privat sektor*. Stockholm: Näringslivets arkivråd.

Shenker, N. Embodied memory: the institutional mediation of survivor testimony in the United States holocaust memorial museum. I Sarkar, B., Walker, J. (red.) (2009). *Documentary testimonies: global archives of suffering*. New York: Routledge, ss. 35-58.

Tegen, E., Tegen, G. (1945). *De dödsdömda vittna*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Tinning, K. (2016). To Survive Ravensbrück: Considerations on Museum Pedagogy and the Passing on of Holocaust Remembrance. *Museum and Society*, 14(2), ss.338-353.

Traister, D. H. (2000). *Is There a Future for Special Collections? And Should There Be? A Polemical Essay*. https://repository.upenn.edu/library_papers/22 [10-04-2019].

Trost, J. (2005). *Kvalitativa intervjuer*. 3. uppl. Lund: Studentlitteratur.

Universitetsbiblioteket. (2017). *The Polish Research Institute archive*. <https://www.ub.lu.se/witnessing-genocide/the-polish-research-institute-archive> [2019-04-01].

Upward, F. (2000). Modelling the continuum as paradigm shift in recordkeeping and archiving processes, and beyond – a personal reflection. *Records Management Journal*, 10(3), ss. 115-139.

Waxman, Z. V. (2006). *Writing the Holocaust: identity, testimony, representation*. Oxford: Oxford University Press.

Wagrell, K. (2015) Cosmopolitan Memory in a National Context: The Case of the 'Living History Forum'. I Popescu, D. I. and Schult, T. (2015). *Revisiting Holocaust Representation in the Post-Witness Era*. London: Palgrave Macmillan, ss. 272-287.

Whittaker, B. M. & Thomas, L. M. (2009). *Special collections 2.0: new technologies for rare books, manuscripts, and archival collections*. Santa Barbara: Libraries Unlimited.

Bilagor

Bilaga 1: Missivbrev

Bevarande och tillgängliggörande av vittnesmål i arkiv
Informationsbrev

Mitt namn är Ebba Stenson, och jag är student vid mastersprogrammet i ABM vid Lunds universitet. Jag har nu nått fram till det sista momentet i utbildningen, att skriva en masteruppsats.

Uppsatsen kommer att ha en arkivvetenskaplig inriktning. Syftet med undersökningen är att synliggöra hur arkivinstitutioner uppfattar sin roll som förvaltare av arkiv som innehåller vittnesmål från Förintelsen, och hur arkivet bevaras och tillgängliggörs. Huvudföremålet för undersökningen är Polska källinstitutets arkiv, som är en del av Universitetsbibliotekets samlingar i Lund.

Intervjun beräknas ta 30-45 minuter. Eftersom intervjun kommer att vara en del av undersökningens primärmaterial vill jag gärna göra en ljudinspelning vid intervjutillfället. Den enda som kommer att ha tillgång till den eventuella ljudinspelningen är jag, och ingen annan än jag kommer att lyssna på den. En transkription av intervjun kommer att göras tillgänglig för opponenter och examinator vid tillfället för opponering. I transkriptionen, liksom i den färdiga uppsatsen, kommer namnen från informanterna att vara anonymiserade. Om du av något skäl inte vill att intervjun spelas in så är det bara att återkomma till mig via mail, eller vid intervjutillfället, så kan vi gemensamt komma fram till en lösning för dokumentation av intervjun som fungerar för dig. Deltagandet är frivilligt, och kan avbrytas när som helst.

När uppsatsen är godkänd kommer den att publiceras i Lunds Universitets databas LUP, där den kommer att vara sökbar och tillgänglig för allmänheten. Efter att uppsatsen godkänts kommer jag att skicka den till de informanter som intervjuats för undersökningen.

Har du frågor gällande intervjun eller undersökningen så är det bara att återkomma till mig, mina kontaktuppgifter finner du nedan.
Tack på förhand!

Vänliga hälsningar, Ebba Stenson

Kontakt Tel: 0725259191

E-mail: ebba.stenson@gmail.com

Handledare: Professor Jonas Nordin
Institutioner för kulturvetenskaper,
Box 192, 221 00 Lund.

Tel: 046–222 31 42

E-mail: jonas.nordin@kultur.lu.se

Bilaga 2: Intervjuguide för LUB 1, LUB 2, LUB 3, UUB 4

Introduktion

Hur länge har du arbetat på [arbetsplats], och vilken roll har du där?

Tillgängliggörande

Vilka typer av användare kommer det in förfrågningar ifrån gällande arkivet?

Vilket intresse uppfattar ni att de har?

Vilka åtgärder har tagits för att tillgängliggöra arkivet?

Vem tog initiativ till dessa?

Digitalisering (om arkivet har digitaliserats)

När påbörjades digitaliseringen?

I vilken ordning digitaliserades materialet, och varför?

Hur har ni arbetat med metadata och sökbarhet?

Hur är arkivet tillgängligt digitalt?

Hade ni speciella målgrupper som ni ville nå genom digitaliseringen?

Uppfattar du att ni har lyckats nå denna grupp?

Har det gjorts några etiska övervägningar om vad som ska digitaliseras eller inte?

Utställningsverksamhet

Vad finns det för intresse av andra aktörer att ställa ut materialet?

Vilka brukar det vara?

Vilken typ av material brukar de efterfråga från arkivet?

Hur visas arkivet upp av arkivinstitutionen eller biblioteket? Vilket gensvar får det?

Ex. visningar i arkivet, visningar av arkivföremål, utställningar, digitalt?

Åsikter

Uppfattar du att arkivet väcker ett speciellt intresse hos era användare?

Varför, eller hur, uppfattar du detta?

Är det jämförbart med era andra arkiv?

Leder det till mer resurser för arkivet?

Har du något du vill tillägga, eller något du vill ta upp som jag inte frågat om?

Bilaga 3: Intervjuguide för U 5, U6

Introduktion

Hur länge har du arbetat på [arbetsplats], och vilken roll har du där?

Materialurval

Hur kommer det sig att detta material har använts i utställningen?

Vilka delar av arkivet har valt ut, och varför?

Finns det andra material med i utställningen (och hur samspelar de olika delarna med varandra?)

Hur fungerar samspelet mellan vittnesmålen och utställningens eventuella andra delar?

Design

Hur formades utställningsrummet?

Vilken ton har ni försökt skapa i utställningen?

Besökaren

Vad vill ni förmedla till besökaren genom utställningen

Vilken känsla eller insikt hoppas ni att besökaren har när hen lämnar utställningen?

Har du något du vill tillägga, eller något du vill ta upp som jag inte frågat om?